

J. de Rijk

LIMMEN - HEILOO

EEN SOCIAAL-ECONOMISCHE VERKENNING VAN EEN
RUILVERKAVELINGSGEBIED TEN ZUIDEN VAN ALKMAAR

Interne nota 167

L_s
167
A

December 1971

Niet voor publikatie - Nadruk verboden

2171231

INHOUD

	Blz.
INLEIDING	5
HOOFDSTUK I ALGEMEEN SOCIAAL-ECONOMISCHE ASPECTEN	7
§ 1. Inleiding	7
§ 2. Landschap en recreatie	7
§ 3. Ontwikkelingen in het blok	7
HOOFDSTUK II AGRARISCH-STRUCTURELE ASPECTEN	9
§ 1. Samenstelling van de in beschouwing genomen groep grondgebruikers	9
§ 2. Bedrijfsgroottestructuur	10
§ 3. Aspecten ten aanzien van de toekomstige ontwikkeling	13
§ 4. Produktieomstandigheden	20
a. Bedrijfsgebouwen	20
b. Rechtsvorm van grondgebruik	21
c. Verkaveling	22
HOOFDSTUK III BEDRIJFSSTRUCTURELE ASPECTEN	23
§ 1. Veebedrijven	23
§ 2. Gemengde bedrijven	25
§ 3. Tuindersbedrijven	26
§ 4. Arbeidsbezetting en produktieomvang	27
SAMENVATTING EN SLOTBESCHOUWING	29
BIJLAGEN	35

INLEIDING

Ten behoeve van de voorbereiding van ruilverkavelingen worden door het L.E.I. sociaal-economische verkenningen samengesteld. In deze verkenningen wordt niet alleen de ontwikkeling in een recent verleden geanalyseerd, maar wordt ook getracht een indruk te geven van de verdere toekomstige ontwikkeling.

Een verkenning is opgebouwd uit drie hoofdstukken, een samenvatting en slotbeschouwing.

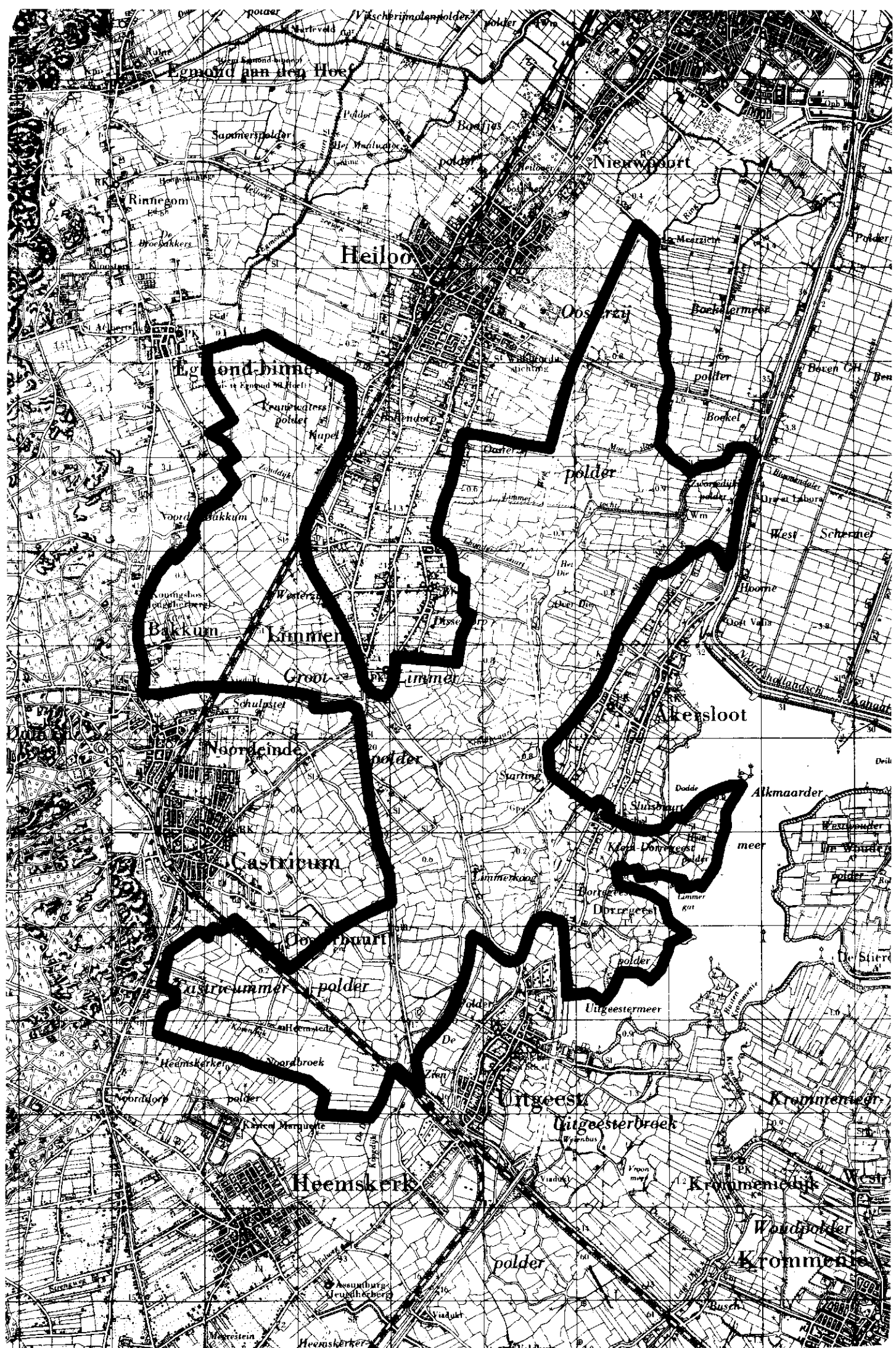
In hoofdstuk I worden aan de hand van bestaand statistisch materiaal (o.a. gemeentelijke cijfers van het C.B.S. of materiaal van andere instellingen en literatuur (b.v. streekplannen)) een aantal algemene sociaal-economische aspecten besproken, zoals b.v. de woonfunctie, de werkgelegenheid, planologische aspecten en de recreatie. Aldus kan de landbouw in een gebied in een ruimer kader worden geplaatst.

In hoofdstuk II wordt nader ingegaan op de agrarische structuur. De ontwikkeling van het aantal bedrijven, de veranderingen in de bedrijfsgroottestructuur en het vrijkomen van cultuurgrond in een recent verleden en ook in de verdere toekomst staan hierbij centraal. Gegevens van landbouwtellingen van het C.B.S. vormen hiervoor het uitgangspunt. Deze gegevens worden aangevuld met informatie van ter plaatse goed bekende personen.

In hoofdstuk III worden enkele aspecten van de bedrijfsstructuur aan de orde gesteld, zoals de bedrijfstypologie, de produktiestructuur, de produktierichting en de arbeidsproduktiviteit. Ook hiervoor vormen de gegevens van de metelling de basis.

In de samenvatting en slotbeschouwing worden de voornaamste punten nog eens gememoreerd en worden de karakteristieke punten voor de toekomstige ontwikkeling in hun samenhang gezien.

Een verkenning kan gezien worden als een discussienota ten aanzien van de ontwikkeling in het gebied. Dit geldt zeer zeker voor de conceptnota. De discussie zal zich daarbij wellicht meer toespitsen op de toekomstige ontwikkeling. Aldus kan een verkenning bijdragen in de gedachtenvorming over structurele ontwikkelingen in een gebied.

HOOFDSTUK I

ALGEMEEN SOCIAAL-ECONOMISCHE ASPECTEN

§ 1. Inleiding

Het ruilverkavelingsgebied, vlak ten zuiden van Alkmaar, heeft een grillig verlopende begrenzing, zoals uit de kaart blijkt. 1) Het centrale gedeelte vormt het qua oppervlakte grootste deel van de gemeente Limmen; verder vallen in het blok delen van de gemeenten Heiloo, Egmond, Castricum, Heemskerk, Uitgeest en Akersloot.

Het streekplan "Noord-Kennemerland", dat mede dit gebied omvat en dat in 1962 werd vastgesteld, zal waarschijnlijk worden herzien. De gegevens daaruit hebben dan ook maar betrekkelijke waarde. De blokbegrenzing is mede bepaald door te verwachten uitbreidingen van de woonkernen om het blok heen, met name van Castricum, Heiloo en Heemskerk waar sterke uitbreiding hiervan wordt verwacht. Het blok ligt als groenstrook daartussen.

Een andere factor die medebepalend was voor de blokbegrenzing is het bodemgebruik. Zoveel mogelijk zijn gedeelten met tuinbouw (op de hogere gronden aan de randen van het blok) er buiten gehouden. Het gaat dan ook hoofdzakelijk om een graslandgebied. Het is een "leeg" gebied dat in hoge mate vanuit de randen wordt gebruikt, met in het algemeen een slechte ontsluiting en - plaatselijk - een zeer slechte waterbeheersing.

§ 2. Landschap en recreatie

Als groenstrook tussen groeiende woonkernen zal het gebied voor recreatie belangrijker worden en heeft het landschappelijk grote waarde. Het grenst aan het Alkmaarder- en Uitgeestermeer. Een recreatiestichting is bezig een concreet plan op te stellen ten behoeve van de recreatie aan dit meer. In het centrum van het blok ligt een veenplas, het Limmer Die. Voor het voortbestaan van dit kleine reservaat met zeldzame oevervegetatie, dat eigendom is van de vereniging "Het Noordhollands Landschap", willen velen zich inzetten.

§ 3. Ontwikkelingen in het blok

In 1956 werd Rijksweg No. 9 dwars door het blok heen, in noordwest-richting, aangelegd. Ruimtelijk zijn er verder geen grote veranderingen

1) Opgenomen met toestemming van de Topografische Dienst; reproductie van het kaartfragment is niet toegestaan.

in de nabije toekomst te verwachten. Zoals reeds werd opgemerkt is met de blokbegrenzing rekening gehouden met de toekomstige uitbreidingen van de bebouwingskernen om het blok heen. Aangenomen mag worden dat het blok met zijn huidige begrenzing agrarisch gebied kan blijven, waar wellicht plaatselijk aanvullende bepalingen wat betreft landschapsbehoud zullen gelden.

Het is een gebied waar thans de grond voor een groot deel van buitenaf wordt beboerd. Van alle 200 grondgebruikers die in 1969 minstens de helft van hun grond in het blok hadden liggen woonden er 85 (42%) binnen de blokbegrenzing (hoofdzakelijk aan de randen), 46 (23%) buiten het blok op grond die valt onder gemeentelijke uitbreidingsplannen en 69 (35%) buiten het blok en buiten toekomstige uitbreidingen.

Vooropgesteld dat - in het kader van de verbetering van het totale pakket van externe produktieomstandigheden - een goede ontsluiting tot stand komt, zal de toekomstige agrarische ontwikkeling in het blok afhangen van:

1. de mate waarin de bedrijven, die bij het blok betrokken zijn, zullen blijven voortbestaan en de mate waarin grond in het blok bij opheffing van bedrijven (of anderszins loslaten) vrijkomt voor anderen;
2. de mate waarin de bedrijfsstructuur van de "blijvende" bedrijven verandert. Thans is het b.v. zo dat ongeveer 62% van de bedrijven melkveebedrijf is, 28% gemengd bedrijf met ook tuinbouw (hoofdzakelijk bollenteelt) en 10% tuindersbedrijf;
3. de mate waarin buiten het gebied wonende zelfstandige agrariërs met grond in het blok er zullen gaan bouwen. In de eerste plaats is daarbij te denken aan de "blijvers" in toekomstige uitbreidingen van de gemeenten om het blok heen en verder ook aan de overige "blijvers" onder de zelfstandige agrariërs met grond in het blok. Zij hebben immers reeds minstens de helft van hun grond in het blok liggen. Dit hangt nauw samen met de mate waarin grond in het blok vrijkomt (zie onder punt 1) ter compensatie van de af te stane grond elders.

HOOFDSTUK II

AGRARISCH-STRUCTURELE ASPECTEN

§ 1. Samenstelling van de in beschouwing genomen groep grondgebruikers

In 1969 hadden 200 grondgebruikers minstens de helft van hun bedrijfsoppervlakte in het blok liggen. Alleen deze grondgebruikers zijn in deze verkenning in beschouwing genomen, het aantal gebruikers van grond in het blok is dus groter. Het aantal zelfstandige boeren en tuinders (dus in de A+B-groep) onder hen bedroeg 167. Van dit aantal van 167 boeren en tuinders met minstens de helft van hun bedrijfsoppervlakte in het blok woonden er 73 binnen de blokgrenzen, 39 buiten het blok in toekomstige uitbreidingen van woonkernen aan de rand van het blok, 30 elders op betrekkelijk korte afstand van het blok en 25 elders verderaf. De laatstgenoemde twee categorieën zijn onderscheiden naar door de Cultuurtechnische Dienst aangelegde criteria.

Tabel 1. Indeling naar beroepsgroep en woonplaats t.o.v. het blok

Beroeps- groep 1)	Grondgebruikers 2)								totaal	
	in het blok		in toekomstige		overige					
			woongebieden		dichtbij		verderaf			
	aant.	ha	aant.	ha	aant.	ha	aant.	ha	aant.	ha
A	69	969	32	386	24	243	24	307	149	1 905
B	4	89	7	81	6	81	1	15	18	266
C	10	27	4	25	6	33	2	8	22	93
D	2	4	3	6	5	18	1	4	11	32
Totaal	85	1 089	46	498	41	375	28	334	200	2 296

- 1) Bijlage 1 geeft een toelichting op de indeling in beroepsgroepen.
- 2) Met minstens de helft van hun bedrijfsoppervlakte in het blok; de gegeven oppervlakten zijn de aantallen ha cultuurgrond (gemeten maat) bij de landbouwtelling 1969.

De B-groep wordt voortaan samen met de A-groep gezien omdat ook in de B-groep het accent (nog) op het agrarische bedrijf ligt. De aantalsverhouding A- en B-bedrijven is niet ongewoon. Wel is het opmerkenwaard dat in de B-groep een merendeel (10) een nevenberoep heeft dat weinig of niets met de landbouw te maken heeft (waaronder in twee gevallen met recreatie) en waar het dus kennelijk alleen om de bijverdienste gaat en niet ook mede als consequentie van de bedrijfsvoering, zoals bv. bij het nevenberoep loonwerker.

Onder de C-grondgebruikers is er maar een enkele die werknemer in de land- en tuinbouw is; in deze groep komen veel industriearbeiders (Hoogovens) voor. De agrarische binding in het hoofdberoep is praktisch

weggevalen. De D'ers zijn overwegend rustende veehouders.

De A+B-groep is ingedeeld naar bedrijfstypen, namelijk (melk)vee-bedrijven, gemengde (melk)vee- en tuinbouwbedrijven, tuindersbedrijven. Een toelichting op deze indeling geeft bijlage 1 (onder punt 2).

Tabel 2. A+B-bedrijven (aantal en ha ¹⁾) naar bedrijfstype

A+B-groep; bedr.	Wonenden in								Totaal	
	het blok		toekomstig woongebied		overige gebieden					
	aant.	ha	aant.	ha	aant.	ha	aant.	ha	aant.	ha
(Melk)vee	53	922	25	340	12	142	13	222	103	1 626
Gemengde	12	121	10	118	15	171	10	89	47	499
Tuinders	8	15	4	9	3	13	2	9	17	46
Alle	73	1 058	39	467	30	326	25	320	167	2 171

1) Volgens de landbouwtelling 1969 (gemeten maat).

Ongeveer 62% van de A+B-bedrijven is melkveebedrijf, 28% gemengd bedrijf en 10% tuindersbedrijf. Een hoog percentage van de in het blok wonenden heeft een melkveebedrijf, een hoog percentage van de buiten het blok en buiten toekomstige woongebieden wonenden heeft een gemengd bedrijf, terwijl de aantalsverhoudingen bij wonenden in toekomstige woongebieden hier tussenin liggen. Het minst loopt uiteen het percentage tuindersbedrijven. Bij de C- en D-ers gaat het nog meer dan bij de A- en B-ers alleen om het houden van vee (26 van de 33).

Het gebruik van grond in het blok door uitwonenden komt overwegend voor vanuit westelijke richting (de gemeenten Limmen en Heiloo) en in mindere mate vanuit oostelijke richting (de gemeente Akersloot). Vanuit het noorden, maar vooral vanuit het zuiden, waar het blok toch ook een breed "front" heeft, veel minder. Bijlage 2 geeft aan de woongemeenten van de bij het blok betrokkenen, voor zover A+B-grondgebruikers en -zoals reeds duidelijk in het voorgaande is gesteld - voor zover minstens de helft van hun bedrijfsoppervlakte binnen de blokgrens ligt. Alleen deze gebruikers zijn immers in deze sociaal-economische verkenning be- zien.

§ 2. Bedrijfsgroottestructuur

Bedoeld wordt de bedrijfsoppervlaktestructuur. Het is wenselijk daar- bij onderscheid te maken naar bedrijfstype. Het eenvoudigst is de beoor- deling van de melkveebedrijven en het moeilijkst van de gemengde be- drijven.

Tabel 3. A + B-bedrijven naar bedrijfstype en grootteklasse

Grootte- klasse	Aantal A + B-bedrijven			Totaal
	melkvee- bedrijven	gemengde bedrijven	tuinders- bedrijven	
< 5 ha	2	11	13	26
5 - 10 ha	17	13	4	34
10 - 15 ha	31	11	-	42
15 - 20 ha	34	7	-	41
20 - 30 ha	13	4	-	17
≥ 30 ha	6	1	-	7
Alle klassen	103	47	17	167

Ongeveer 63% van de melkveebedrijven is tussen de 10 en 20 ha groot. Daarnaast zijn er evenveel kleinere als grotere bedrijven. Onder de bedrijfshoofden met kleinere bedrijven zijn er een aantal met een schillend wijk om het eigen vee bij te voeren. Van de zes bedrijven van minstens 30 ha zijn er vier kleiner dan 40 ha. De bedrijfsgroottestructuur van de groep melkveebedrijven is dus niet gunstig. Bijlage 3 geeft de grootteklassestructuur per onderscheiden gebied. Het ongunstigst is de situatie hieromtrent in de toekomstige woongebieden en de z.g. overige gebieden aan de rand van het blok, het minst ongunstig voor de groep met de bedrijfsgebouwen in het blok.

Tabel 4. Bedrijfsgroottemutaties

In 1969	Aantal bedrijven in beide jaren A+B								Areaal in ha	
	to- taal	sinds 1964								
		verkleind met			gelijk ge- ble- ven 1)	vergroot met			ver- kleind	ver- groot
	 ha			 ha				
	≥5 ²⁾	5-3	3-1		1-3	3-5	≥5 ²⁾			
Melkvee- bedrijven:										
< 10 ha	19	1	-	2	12	2	2	-	11	9
10 - 15 ha	30	1	1	1	19	5	2	1	13	24
15 - 20 ha	33	-	1	4	10	4	8	6(1)	12	80
20 - 30 ha	13	-	1	2	5	1	-	4(1)	7	37
≥ 30 ha	6	-	-	-	2	-	1	3(2)	-	44
Totaal	101	2	3	9	48	12	13	14(4)	43	194
In het blok	51	1	3	5	24	5	7	6(4)	27	102
In toek. woon- gebied	25	-	-	1	10	4	5	5	3	60
Overige geb.	25	1	-	3	14	3	1	3	13	32
Gem. bedr.	47	1	2	3	29	2	6	4(1)	20	60
Tuindersbedr.	17	-	1	1	11	4	-	-	6	7

1) Of met mutaties kleiner dan 1 ha.

2) Tussen haakjes w.v. met ≥ 10 ha.

De bedrijfsgroottestructuur van de groep melkveebedrijven vijf jaar geleden is niet precies te reconstrueren. Aan de hand van de voortgezette bedrijven blijkt echter dat deze toen slechter was. Voortgezette bedrijven werden in totaal met 194 ha vergroot, andere voortgezette bedrijven met in totaal 43 ha verkleind. Aan hetzelfde aantal bedrijven werd dus per saldo + 150 ha toegevoegd, dus gemiddeld 1,50 ha per bedrijf, wat meer is dan in vele andere ruilverkavelingsgebieden werd bereikt. Uit tabel 4 blijkt dat in de groep bedrijven van thans kleiner dan 15 ha dit niet zoveel betekende in tegenstelling tot de groep bedrijven van thans 15 tot 20 ha. Gemiddeld per bedrijf had het grootste effect de bedrijfsvergroting van bedrijven die thans minstens 30 ha halen. Opmerkenswaard is verder nog de oppervlakte waarmee melkveebedrijven in toekomstige woongebieden zijn vergroot. De bedrijfshoofden in toekomstige woongebieden hebben nl. in ruime mate grond bijgeworven, in verhouding meer zelfs dan de bedrijfshoofden woonachtig in het blok.

Over de gemengde bedrijven is reeds gezegd dat deze groep moeilijker te beoordelen is. Welke kant gaan deze bedrijven op, in de richting van de bollenteelt, andere tuinbouwteelten of een blijvende combinatie van melkveehouderij met tuinbouw? In ieder geval overheerste in deze groep recentelijk ook vergroting van bedrijven, hoewel in mindere mate dan bij de melkveebedrijven. Het is wellicht voorbarig hieruit de conclusie te trekken dat specialisatie in de richting van de tuinbouw overwegend niet de bedoeling is. De bedrijfstypeverschuivingen in de periode 1964-1969 laten zien dat het aantrekken van bollenteelt op veebedrijven soms niet blijvend is.

Tabel 5. Mutaties in bedrijfstype

	Aantallen		
	vee- bedrijven	gemengde bedrijven	tuinders- bedrijven
Situatie in 1964 op bedr. uit 1969	100	50	15
Situatie in 1969 op deze bedrijven:			
melkveebedrijven	91	10	-
gemengde bedrijven	9	37	1
tuindersbedrijven	-	3	14
Saldo-situatie	101	47	17
Gesticht sinds 1964	2	-	-

Wanneer we de gevallen van bedrijfstypeverschuiving nader bezien dan blijkt de verschuiving van veebedrijf naar een gemengd bedrijf niet overwegend samen te zijn gegaan met vermeerdering van de vaste arbeidsbezetting (b.v. doordat een zoon- en toekomstige opvolger - mee ging werken) en verschuiving van een gemengd bedrijf naar veebedrijf niet overwegend samen te zijn gegaan met vermindering van de vaste ar-

beidsbezetting. Van de 9 bedrijfshoofden met een gemengd bedrijf dat voorheen veebedrijf was zijn er 3 jonger dan 50 jaar, 3 ouder met opvolger en 3 ouder zonder opvolger. Van de 10 bedrijfshoofden met een veebedrijf dat voorheen gemengd was zijn er 6 jonger dan 50 jaar, 2 ouder met opvolger en 2 ouder zonder opvolger. Wat dus opvalt is dat onder de jongere bedrijfshoofden verschuiving van gemengd bedrijf naar veebedrijf meer voorkwam dan van veebedrijf naar gemengd bedrijf.

Op de bedrijfsoppervlakteverkleiningen, zoals die blijken te zijn voorgekomen in tabel 4, hebben wijzigingen van bedrijfstype weinig invloed gehad. Het is niet zo dat bedrijfsoppervlaktemutaties bij uitstek voorkwamen op bedrijven die van type veranderden. Slechts in het kleine aantal gevallen (3) dat gemengde bedrijven tuindersbedrijven werden, overwoog duidelijk oppervlakteverkleining.

§ 3. Aspecten ten aanzien van de toekomstige ontwikkeling

In de gebruikelijke sociaal-economische verkenningen wordt een prognose gegeven van de toekomstige ontwikkeling van het aantal bedrijven. Deze prognose steunt dan op de mutaties in een voorafgaande periode en gaat uit van de leeftijds- en opvolgingssituatie aan het eind van die periode. Hier kan dit niet. Toch zijn er wel een aantal aanknopingspunten ten aanzien van de toekomstige ontwikkeling.

De belangrijkste oorzaak van de vermindering van het aantal A+B-bedrijven is landelijk verreweg nog beroepsbeëindiging. Waarschijnlijk is wel dat het accent in de nabije toekomst iets naar beroepsverandering zal verschuiven.

Tabel 6. Opvolgingssituatie op A + B-bedrijven in 1969

		Aantal bedr.	Aantal bedrijfshoofden \geq 50 jaar			
			to- taal	met op- volger 1)	opvolging onbekend	zonder op- volger 1)
Veebedr.:	< 10 ha	19	11	-	-	11
	10 - 15 ha	31	10	5	-	5
	15 - 20 ha	34	17	6	3	8
	\geq 20 ha	19	9	7	-	2
Totaal		103	47	18	3	26
In blok		53	19	8	2	9
In toekomstig woongeb.		25	16	6	1	9
In overige gebieden		25	12	4	-	8
Gem.bedr.:	< 10 ha	24	15	5	2	8
	10 - 15 ha	11	5	3	1	1
	15 - 20 ha	7	4	1	-	3
	\geq 20 ha	5	4	4	-	-
Totaal		47	28	13	3	12
In blok		12	5	-	-	5
In toekomstig woongeb.		10	4	3	-	1
In overige gebieden		25	19	10	3	6
Tuindersbedrijven		17	14	5	4	5

1) In eigen familiekring.

Allereerst iets over de kansen van vrijkomen van veebedrijven door beroepsbeëindiging. Onder de veehouders zijn relatief veel jongere bedrijfshoofden. Met name de groep bedrijven van 10 tot 15 ha telt vele jongere bedrijfshoofden. Daarentegen hebben veel oudere veehouders geen opvolger in eigen familiekring. Van de 47 oudere veehouders hebben er nl. 26 geen opvolger en bij enkelen is het nog dubieus of het bedrijf door eigen familie zal worden voortgezet. De verhoudingen lopen in de onderscheiden woongebieden sterk uiteen. Onder de in het blok wonende veehouders komen meer jongere bedrijfshoofden voor en onder de ouderen minder bedrijfshoofden zonder opvolger in eigen kring. Daardoor is het vrijkomen van bedrijven door beroepsbeëindiging hier veel minder te verwachten dan onder de veehouders die buiten het blok wonen. Met name van de wonenden in toekomstige woongebieden is een groot deel (twee derde) ouder dan 50 jaar.

Onder de bedrijfshoofden met een gemengd bedrijf komen minder jongeren voor, maar meer ouderen met een opvolger. Daardoor loopt het percentage bedrijven met een ouder bedrijfshoofd zonder opvolger in eigen kring voor gemengde bedrijven en veebedrijven niet uiteen (beide ongeveer een kwart). De verschillen tussen de leeftijds- en opvolgingssituatie in de onderscheiden gebieden zijn groot, maar we moeten daarbij bedenken dat het om zeer kleine aantallen gaat en toevallige factoren van grote invloed kunnen zijn.

In bijlage 1a is de opvolgingssituatie vergeleken met die in andere ruilverkavelingsgebieden in Noord-Holland. Daaruit blijkt dat het percentage bedrijven van bedrijfshoofden van ≥ 50 jaar zonder opvolger maar weinig verschilt. Wel is het zo dat we in Limmen-Heiloo een aanzienlijk oudere leeftijdsopbouw aantreffen waardoor hier in de komende jaren beroepsbeëindiging een veel grotere rol kan spelen. Dit komt tot uiting als we het aantal bedrijven zonder opvolger relateren aan het totaal aantal bedrijven, nl. in Limmen-Heiloo bijna 29% zonder opvolger, in Waterland 24% en in Westerkogge-Beschoot en Westwoud-De Bangert 19%. Voor de veebedrijven zijn deze percentages achtereenvolgens 27, 24, 22 en 18.

Op de tweede plaats komt de vermindering van het aantal A + B-bedrijven op rekening van beroepsveranderingen. Uit het recente verleden vinden we geen andere aanknopingspunten om iets over te verwachten beroepsveranderingen in de toekomst te berde te brengen dan dat er onder de huidige C'ers met minstens de helft van hun grondgebruik in het blok vier voormalige veehouders (A+B) en drie voormalige tuinders (A+B) voorkomen. Voor de tuindersgroep is minstens drie beroepsveranderaars overigens reeds veel.

Verder is het zo dat niet alle bedrijven van oudere bedrijfshoofden zonder opvolger in eigen kring verdwijnen. Met name grotere en pachtbedrijven worden vaak door een niet-familielid in de A + B-groep voortgezet. Mede daarom is gezocht naar een andere benadering van de mogelijke ontwikkeling van het aantal bedrijven. Dit is gevonden in het maken van een onderscheid tussen de bedrijven in z.g. blijvende bedrijven en wijkende bedrijven. Als blijvers zijn aangemerkt de bedrijven die op grond van bedrijfsoppervlakte, omvang, groei in het jongste verleden, ligging of gebouwensituatie, mentaliteit of kwaliteit van de ondernemer of zijn opvolger, financiële mogelijkheden of verdere produktieomstandigheden hoogstwaar-

schijnlijk de komende 8 à 10 jaar zullen blijven voortbestaan. Een minimumgrootte voor blijvende bedrijven is dan ook niet te geven. Verder zijn er ook bedrijven die zich nu nog niet in deze twee groepen laten indelen, de z.g. twijfelaars. De benaming "twijfelaars" verklaart reeds waarom.

Tabel 7. Indeling van de A + B-bedrijven in blijvers, wijkers en twijfelaars

	Aantal A + B-bedrijven			
	totaal	blijvers	wijkers	twijfelaars
Veebedrijven:				
< 10 ha	19	2	16	1
10 - 15 ha	31	10	14	7
15 - 20 ha	34	23	6	5
≥ 20 ha	19	17	2	-
Totaal	103	52	38	13
In blok	53	34	15	4
In toekomstige woongebieden	25	11	9	5
In overige gebieden	25	7	14	4
Gemengde bedrijven:				
< 10 ha	24	4	14	6
10 - 15 ha	11	3	7	1
15 - 20 ha	7	3	1	3
≥ 20 ha	5	5	-	-
Totaal	47	15	22	10
In blok	12	3	7	2
In toekomstige woongebieden	10	3	5	2
In overige gebieden	25	9	10	6
Tuindersbedrijven	17	10	7	-

De uitgevoerde scheiding van de A + B-bedrijven in blijvers, wijkers en twijfelaars omvat dus alle bedrijven, ook de bedrijven van de jongere bedrijfshoofden. Wat de oudere bedrijfshoofden betreft loopt ze niet geheel parallel met de indeling naar bedrijfshoofden met en zonder opvolger in eigen familiekring. Het is namelijk mogelijk dat bedrijven van oudere bedrijfshoofden zonder opvolger toch als blijvend bedrijf werden gekenmerkt en andere bedrijven met opvolger daarentegen als wijkend werden gezien. Punt van beoordeling was op de eerste plaats het bedrijf en daarnaast het bedrijfshoofd of diens opvolger. Overigens moet ook worden gelet op het verschil in periode. De opvolgingssituatie is gezien op bedrijven waar de opvolging de komende 10 à 15 jaar aan de orde is. Of een bedrijf blijvend of wijkend zal zijn is gezien voor de komende 8 à 10 jaar.

Naarmate de veebedrijven en de gemengde bedrijven een grotere bedrijfsoppervlakte hebben is in het algemeen het percentage blijvers hoger. De "omslag" valt zo te zien rondom de 15 ha-grens. In de groep bedrijven van 10 tot 15 ha is het percentage wijkers nog ver in de meerderheid, in de groep van 15 tot 20 ha het percentage blijvers. Het hoogste percentage wijkers en twijfelaars heeft de groep gemengde bedrijven, het laagste de groep tuindersbedrijven. Bovendien is het bij uitstek deze laatste groep die in de toekomst nog versterkt kan worden door nieuwe vestigingen op potentiële bollengronden aan de randen in het blok. Onder de veebedrijven in het blok is het percentage blijvers veel hoger dan onder de bedrijven

Tabel 8. Confrontatie van de indeling in blijvers en wijkers met de leeftijds- en opvolgingssituatie

Bedrijfshoofden en bedrijfs grootte	Aantal veebedrijven			Aantal gem. bedrijven			Aantal A+B-bedrijven ¹⁾		
	to- taal	blij- vers	twijfe- laars	to- taal	blij- vers	twijfe- laars	to- taal	blij- vers	twijfe- laars
< 40 jaar	13	7	3	7	3	-	22	12	3
< 40 jaar	17	17	-	4	3	1	21	20	1
40-50 jaar	16	3	3	-	-	-	17	4	3
40-50 jaar	10	6	1	8	1	2	18	7	3
≥ 50 jaar met opvolger	5	2	1	8	3	3	18	10	4
≥ 50 jaar met opvolger	13	12	1	5	5	-	18	17	1
≥ 50 jaar opvolging onbek.	-	-	-	3	-	2	7	2	2
≥ 50 jaar opvolging onbek.	3	2	1	-	-	-	3	2	1
≥ 50 jaar zonder opvolger	16	-	1	9	-	-	30	-	1
≥ 50 jaar zonder opvolger	10	3	2	3	-	2	13	3	4
Alle bedrijfshoofden	50	12	8	27	6	5	94	28	13
Alle bedrijfshoofden	53	40	5	20	9	5	73	49	10
Alle bedrijfshoofden	103	52	13	47	15	10	167	77	23
									67

1) Inclusief dus de tuindersbedrijven in de A+B-groep.

in toekomstige woongebieden en hier weer veel hoger dan in de z.g. overige gebieden.

Onder de 56 veebedrijven van jonger dan 50-jarigen zijn 33 blijvende bedrijven. Daarbij is het opvallend dat onder de 26 bedrijven van 40- tot 50-jarigen maar 9 blijvende bedrijven zijn. Een verklaring hiervoor kan zijn dat toen deze leeftijdsklasse het bedrijf overnam (10 à 20 jaar geleden) men nog met een betrekkelijk geringe bedrijfsgrootte kon volstaan. Voor deze groep van 40- tot 50-jarigen is bedrijfsbeëindiging wel het moeilijkst. Enerzijds zijn ze te jong om vervroegd te gaan "rusten", anderzijds zullen zij het het moeilijkst hebben om een andere werkkring te vinden die voldoening schenkt. In de volgende leeftijdsklasse, nl. de groep jonger dan 40 jaar, is men bij de bedrijfsopvolging waarschijnlijk al meer kritisch te werk gegaan. Zo zijn de bedrijven van de jonger dan 40-jarigen gemiddeld 2,5 ha groter dan die van 40- tot 50-jarigen en zijn 17 van de 30 bedrijven van jonger dan 40-jarigen minstens 15 ha tegen maar 10 van de 26 bedrijven van 40- tot 50-jarigen (zie tabel 8). De eerstvolgende bedrijfsopvolgers vinden we op de bedrijven van " \geq 50-jarigen met een opvolger". Deze staan wellicht nog weer kritischer ten aanzien van het bedrijf. Uit tabel 8 blijkt dat van de 40- tot 50-jarigen 38% een bedrijf van minstens 15 ha heeft, van de jonger dan 40-jarigen 57% en van de bedrijven met de komende bedrijfsopvolgers 27%.

Vermindering van het aantal A + B-bedrijven als gevolg van beroepsverandering kan in het onderhavige gebied een belangrijke rol spelen. In paragraaf 1 kwam reeds naar voren dat het nevenberoep van de B-bedrijfshoofden overwegend weinig of niets met de landbouw te maken heeft. In deze gevallen is uittreding uit de A + B-groep gemakkelijker. Voorts valt op te merken, dat de boeren, op wie deze verkenning betrekking heeft, leven in een stedelijke invloedssfeer en dichtbij centra van omvangrijke werkgelegenheid (de Zaanstreek, IJmuiden). Ongeveer een derde van de bedrijven van de veehouders (A+B) jonger dan 50 jaar is ingedeeld als z.g. wijkend bedrijf 1), voor de andere A + B-bedrijfshoofden jonger dan 50 jaar is dit deel nog hoger. Voor de veebedrijven laat zich dit berekenen op een vermindering als gevolg van beroepsverandering van gemiddeld 2,5 à 3% per jaar (waarbij we alleen oog hebben op beroepsverandering van jonger dan 50-jarigen en bovendien de te verwachten gevallen van vermindering van bedrijven als gevolg van beroepsverandering van de bedrijfsopvolger samen met beroepsbeëindiging van het bedrijfshoofd niet meetellen). Op grond van de indeling in blijvers en wijkers laat de totale vermindering van het aantal veebedrijven in de A + B-groep zich voor de komende 8 à 10 jaar berekenen op gemiddeld 6 à 6,5% per jaar. Voor alle A + B-bedrijven komt de totale vermindering uit op 6,5 à 7% per jaar en alleen als gevolg van beroepsverandering op 2,5% per jaar. Dit zou een halvering van het aantal A + B-bedrijven in de komende 8 à 10 jaar betekenen. Berekend op grond van de gevonden percentages zouden als gevolg van beroepsverandering in dezelfde periode een

1) Waarbij we aannemen dat de "twijfelaars" alsnog voor de helft wijkend bedrijf zullen worden.

40-tal A+B-bedrijven kunnen verdwijnen, waarvan een 25-tal veebedrijven. Dit lijkt zeer wel mogelijk. In het recente verleden vonden we 7 beroepsveranderaars in de C-groep en wanneer we aannemen dat eenzelfde aantal van beroep veranderde zonder in de C-groep terecht te komen, dan zijn in vijf jaar 14 veehouders van beroep veranderd en komt een dubbel aantal minus enkele gevallen waarin het bedrijf door een ander in de A+B-groep wordt voortgezet voor de komende tien jaren in absolute aantallen bijna op eenzelfde vermindering uit. Procentueel houdt dit echter een aanzienlijke versnelling in.

Wat zouden nu de consequenties zijn indien het verloop van het aantal bedrijven zich in de komende 8 à 10 jaar aldus zou ontwikkelen? In de eerste plaats kunnen we bezien hoeveel grond en waar gelegen daarbij zou kunnen vrijkomen.

Tabel 9. Gebruik en mogelijk aanbod van grond in ha (kadastrale maat)

	In blok	In woon- gebieden	Elders	To- taal
In gebruik:				
op blijvende A+B-bedrijven	1 212	95	119	1 426
op wijkende A+B-bedrijven	594	32	43	669
twijfelaars (A+B-bedrijven)	241	40	27	308
bij C'- en D'ers	121	10	6	137
bij alle gebruikers	2 168	177	195	2 540
Mogelijk aanbod:				
wijkende A+B-bedrijven	594	32	43	669
twijfelaars (voor de helft)	121	20	13	154

In totaal hebben de gebruikers van grond in het blok - en met minstens de helft van hun grond in het blok - kadastraal 2 540 ha in gebruik, waarvan 85% in het blok lag. Het grondgebruik in toekomstige woongebieden en elders buiten het blok speelt dus een geringe rol.

De blijvende A+B-bedrijven hebben 56% van de grond, ook van de grond in het blok, in gebruik. Wanneer we aannemen dat de helft van de "twijfelaars" (de grotere) wat betreft voortzetting van bedrijven uiteindelijk blijvend zal zijn, dan hebben de hoogstwaarschijnlijk blijvende A+B-bedrijven bijna twee derde van de grond, ook van de grond in het blok, in gebruik.

De vraag hoe deze bedrijven er in de toekomst, b.v. ± 1980, uit zullen zien hangt in hoge mate af van de grond die er voor vergroting van deze bedrijven vrijkomt. Wel is het zo, dat de veebezetting per ha grasland nog volop in ontwikkeling is. Aan een raming van de oppervlakte die de ± 58 veebedrijven omstreeks 1980 1) zullen beslaan, gaan een aantal aan-

1) Dit jaar heeft de voorkeur omdat het ongeveer samenvalt met het einde van de periode waarover de indeling in blijvende en wijkende bedrijven is bezien.

nemingen vooraf:

1. dat de cultuurgrond in de toekomstige woongebieden zal moeten worden afgestaan;
2. dat van de overige cultuurgrond 5% anderszins aan agrarisch gebruik zal worden onttrokken (t.b.v. landschapsplan, wegen, e.d.);
3. dat, mede op grond van de beschikbare gegevens, 10% van de kadastrale maat moet worden afgetrokken om gemeten maat te krijgen;
4. dat de oppervlakte bij C- en D-grondgebruikers in gebruik dezelfde zal blijven;
5. dat de oppervlakte tuinbouw niet drastisch zal veranderen;
6. dat het grootteverschil tussen veebedrijven en gemengde bedrijven, nu 6 à 7 ha, zal blijven bestaan en iets verder zal uitlopen, b.v. tot 8 ha.

In bijlage 3a blijkt dat er met deze aannemingen nog + 1 800 ha voor vee- en gemengde bedrijven omstreeks 1980 overblijft, waarvan + 1 500 ha voor veebedrijven. De gemiddelde bedrijfsgrootte van deze + 58 veebedrijven zou dan 26 ha zijn en - wanneer we een melkveedichtheid van 2 koeien per ha veronderstellen - de gemiddelde melkveestapel + 50 koeien tegen in 1969 gemiddeld 25 koeien en in 1964 18 koeien. Volgens een log-normale verdeling laat zich nu de melkveestapelstructuur omstreeks 1980 aflezen 1), vergelijkbaar met die in 1969 en 1964.

Tabel 10. Melkveestapelstructuur in 1964, 1969 en 1980 (veebedr. A+B)

Aantal koeien	Bedrijven met een melkveestapel van				
	1964 x)	1969		1980	
	%	aantal	%	aantal	%
< 20	57	29	28	1	2
20 - 30	34	50	48	8	13
30 - 40	6	16	16	11	19
40 - 50	2	3	3	11	20
50 - 70	1	3	3	15	26
70 - 100	-	2	2	9	15
≤ 100	-	-	-	3	5
Totaal	100	103	100	58	100

x) Aantallen niet geheel compleet te reconstrueren.

Volgens deze verdeling zou het aantal veebedrijven met minder dan 20 koeien tegen 1980 praktisch zijn verdwenen en zou op een vijfde van de bedrijven een melkveestapel van minstens 70 koeien aanwezig zijn. Het totale aantal koeien op veebedrijven zou dan + 3 000 zijn tegen thans 2 500. Meer dan een tendentie moet uit de cijfers voor 1980 niet worden afgelezen. Reeds kwam zijdelings ter sprake dat het melkveehouderijbedrijf volop in beweging is, zowel qua technische ontwikkelingen als qua structurele aspecten.

- 1) De hier toegepaste methode is ontleend aan de uitbreiding van de Wet van Pareto.

§ 4. Produktieomstandigheden

a. Bedrijfsgebouwen

De bedrijfsgebouwsituatie is gezien ten behoeve van de rundveehouderij. De veredelingsproduktie is daarbij dus niet betrokken geweest. Uitgangspunt bij de beoordeling was dat de bedrijfsgebouwen geschikt en toereikend moeten zijn om efficiënt 35 à 40 koeien te houden. Afhankelijk van de investeringen die hiervoor nodig zijn is een kwalificatie in vier groepen gegeven, te weten waar dit bereikt kan worden met een investering van minder dan 20 000 gulden, met een investering van 20 000 tot 40 000 gulden, met een investering van 40 000 tot 60 000 gulden of met een investering van minstens 60 000 gulden. Dit laatste komt praktisch neer op nieuwbouw.

Deze gegevens zijn in de eerste plaats van belang wat betreft de blijvende bedrijven. Onder de bedrijven die niet als blijvend zijn te zien zijn trouwens maar een tweetal bedrijven waarop niet minstens 60 000 gulden nodig zou zijn ten behoeve van de bedrijfsgebouwen. Deze gegevens zijn in de tweede plaats het meest sprekend voor de veebedrijven. Bij de gemengde bedrijven is namelijk het belang mede afhankelijk van de richting waarin men het bedrijf verder gaat voortzetten. Van de 15 blijvende bedrijven die nu gemengd zijn, zijn er 12 waarop ten aanzien van het uitgangspunt minstens 60 000 gulden zou moeten worden geïnvesteerd. Het zou kunnen zijn dat deze bedrijven juist gemengd zijn geworden vanwege de beperkte mogelijkheden in de rundveehouderij (bedrijfs grootte, capaciteit van de rundveestalling, te laag inkomen, arbeidsoverschot).

Van de 52 blijvende veebedrijven zijn er 27 (dus een meerderheid) waarop ten behoeve van de bedrijfsgebouwen minstens 60 000 gulden nodig is, 5 waarop 40 000 tot 60 000 gulden, 16 waarop 20 000 tot 40 000 gulden en 4 waarop minder dan 20 000 gulden nodig is (zie bijlage 6). Onder de in het blok gelegen blijvende veebedrijven is de gebouwsituatie minder ongunstig dan onder de overige bedrijven, met name de bedrijven in toekomstige woongebieden.

Tabel 11. Noodzakelijke investeringen in bedrijfsgebouwen op blijvende veebedrijven

	Aantal bedrijven naar bedrijfs grootte in ha					Aantal bedrijven naar aantal koeien				
	waarop nodig					waarop nodig				
	to- taal	< 20	20/40	40/60	≥ 60	to- taal	< 20	20/40	40/60	≥ 60
< 15	12	-	2	-	10	1	-	-	-	1
15 - 20	23	1	8	4	10	-	-	-	-	-
20 - 25	10	1	3	1	5	14	-	5	1	8
25 - 30	1	-	-	-	1	13	-	4	1	8
30 - 35	3	1	1	-	1	9	1	2	2	4
35 - 40	1	-	1	-	-	7	1	3	1	2
40 - 50	1	1	-	-	-	3	-	-	-	3
≥ 50	1	-	1	-	-	5	2	2	-	1
Totaal	52	4	16	5	27	52	4	16	5	27

Op het ogenblik kan één man bij aangepaste conventionele stallen alleen of nagenoeg alleen 25 à 30 koeien melken op een bedrijf van 18 à 22 ha. Bij een tweemansbedrijf kunnen dat al 55 melkkoeien zijn op een bedrijf van 35 à 45 ha. Bij een zeer modern bedrijf met een goede verkaveling kunnen deze eenheden hoger liggen, bij voorbeeld één man voor 40 koeien. Als uitgangspunt bij de beoordeling van de investeringsbehoefte in bedrijfsgebouwen hebben we genomen een stalling voor 35 à 40 koeien. Daarbij is te denken aan een bedrijfsoppervlakte van 18 tot 25 ha (de helft tot tweederde van een gemiddelde van 37 à 38 koeien). 1). Uit tabel 11 blijkt dan wel dat, om een situatie met een efficiënte melkveehouderij te bereiken, niet alleen op een meerderheid van de blijvende bedrijven in bedrijfsgebouwen zou moeten worden geïnvesteerd voor minstens 60 000 gulden, maar tevens op een meerderheid van de bedrijven zowel in grond (of het moet bijgepacht kunnen worden) als in levende have. Aan te nemen is dat investeringen in bedrijfsgebouwen in belangrijke mate nodig zouden zijn voor uitbreiding van de melkveestalling en dat op vele bedrijven een nijpend tekort aan stalruimte is.

Het aantal koeien per bedrijf moet immers, mede om de algemene inkomensontwikkeling te kunnen volgen, toenemen. We verwijzen naar tabel 10 waarin de mogelijke opbouw van de melkveestapels omstreeks 1980 is gegeven. Voor de bedrijfsgebouwen heeft dit zijn consequenties. Het wordt dan ook steeds belangrijker dat de bedrijfsgebouwen goedkoop zijn en snel afgeschreven kunnen worden. Investeringsbesparingen van meer dan f. 1 000,- per melkkoe zijn mogelijk. De stichtingskosten van bedrijfsklare stallen blijken nl. te variëren van f. 1 500,- tot f. 2 500,- per koe (de hoogste bedragen komen uiteraard voor in gebieden met een slappe ondergrond). De besparing aan investeringen in de bedrijfsgebouwen kan dan gebruikt worden om het bedrijf mee te laten "groeien". Het gebouw moet inwendig snel en goedkoop aan te passen zijn aan de technische ontwikkelingen, zoals een ander melksysteem, gekoelde melkbewaring, een verbeterd voorsysteem, een verbeterd uitmestsysteem, het uitbesteden van jongvee. Dit vraagt een gebouw met eenvoudige afscheidingen tussen de verschillende afdelingen. Verder is het dus zeer belangrijk dat het gebouw gemakkelijk is uit te breiden.

De kans is echter groot dat in het onderhavige gebied, dat immers als groenstrook tussen groeiende woonkernen ligt, bouwverordeningen een dergelijke bouw zullen bemoeilijken.

De kans is echter groot dat in het onderhavige gebied, dat immers als groenstrook tussen groeiende woonkernen ligt, bouwverordeningen een dergelijke bouw zullen bemoeilijken.

b. Rechtsvorm van grondgebruik

Hierover geeft bijlage 4 informatie. Van de 99 veebedrijven (A+B) die er nog van de 103 uit 1969 in 1970 over zijn bestaat een meerderheid (52) zowel uit eigendomsgrond als uit van niet-familie gepachte grond, 24 be-

1) De commissie-Wellen denkt in haar rapport over grondbeleid aan een weidebedrijf van 30 ha als levensvatbaar van voldoende omvang.

staan uit eigendomsgrond en/of pachtgrond van (schoon)ouders en 23 zijn geheel van niet-familie gepachte bedrijven (waarschijnlijk behuisd gepachte bedrijven). Naarmate de bedrijven groter zijn is in het algemeen het percentage van vreemden gepachte grond iets hoger. Tussen de deelgebieden en tussen wijkende en blijvende bedrijven blijken ten aanzien van de rechtsvorm van het grondgebruik geen grote verschillen te bestaan. Gemiddeld is 47% van de grond van de veehouders gepacht van vreemden.

De gemengde bedrijven, die in het algemeen kleiner zijn dan de veebedrijven, bestaan voor een nog groter deel zowel uit eigendomsgrond als uit van vreemden gepachte grond. Qua oppervlakte bestaan ze gemiddeld echter voor een kleiner deel (42%) uit pachtgrond van vreemden. Onder de tuindersbedrijven is er geen enkel dat geheel uit van vreemden gepachte grond bestaat. Deze bedrijven bestaan gemiddeld maar voor 25% uit pachtgrond van vreemden.

c. Verkaveling

Hierover geeft bijlage 5 informatie. De verkavelingssituatie loopt van bedrijf tot bedrijf erg uiteen. Als uitersten komen onder de veebedrijven (A+B) voor 10 bedrijven bestaande uit één kavel en 4 bedrijven die uit minstens tien kavels bestaan. Naarmate de bedrijfsgrootteklassen hoger zijn is in het algemeen het gemiddelde aantal kavels per bedrijf weinig groter. Zo draait dit kengetal voor de grootteklasse 10-15 ha, 15-20 ha en 20-30 ha om de vier kavels. Een groot verschil bestaat wel tussen de deelgebieden. Op de bedrijven in het blok is de verkavelingssituatie het gunstigst (of zo men wil het minst ongunstig) door een kleiner gemiddeld aantal kavels en een grotere gemiddelde kavelgrootte (resp. 3,6 en 5,13 ha). Op de bedrijven in toekomstige woongebieden is de gemiddelde kavelgrootte het kleinst (3,22 ha) en op de overige bedrijven is het gemiddeld aantal kavels het hoogst (4,8).

De gemengde bedrijven bestaan gemiddeld uit 3,9 kavels en de gemiddelde kavelgrootte is veel kleiner dan bij de veebedrijven, namelijk 2,74 ha. De tuindersbedrijven bestaan gemiddeld uit 2,4 kavels en de gemiddelde kavelgrootte is 1,8 ha. Op de "blijvende" bedrijven onder zowel de veebedrijven als de gemengde bedrijven en de tuindersbedrijven is het gemiddelde aantal kavels iets groter dan op de "wijkende" bedrijven. Op de blijvende bedrijven onder de gemengde bedrijven en de tuindersbedrijven bovendien ook de gemiddelde kavelgrootte.

HOOFDSTUK III

BEDRIJFSSTRUCTURELE ASPECTEN

Gebruikelijk is dat dit hoofdstuk begint met een paragraaf over grondgebruik en bedrijfsplan. Dit is hier niet nodig. De indeling in bedrijfstypen is vrij eenvoudig, wat gedeeltelijk uit bijlage 7 blijkt. Wat niet uit deze bijlage blijkt is dat de veredelingsproduktie op de bedrijven, ook op de veebedrijven, weinig voorstelt.

§ 1. Veebedrijven

De bedrijfsgroottestructuur van de veebedrijven en veranderingen daarin in de loop van de laatste vijf jaar is reeds in hoofdstuk II aan de orde geweest. Gemiddeld zijn de veebedrijven 15 à 16 ha groot, met een melkveestapel van gemiddeld 25 koeien. Ze bestaan vrijwel uitsluitend uit grasland, gemiddeld hebben ze 12 are akkerbouw.

Tabel 12. Omvang van de melkveestapels

		Aantal veebedrijven (A+B) in 1969						to- taal	blij- vers	ove- rige
		met.....koeien								
		> 20	20/24	25/29	30/34	35/39	≥ 40			
Met ...koeien < 20 in 1964	20 / 24	27	21	7	3	1	-	59	20	39
	25 / 29	1	9	10	-	1	2	23	12	11
	30 / 34	1	1	2	4	3	1	12	11	1
	35 / 39	-	-	-	2	1	1	4	4	-
	≥ 40	-	-	-	-	1	1	2	2	-
		-	-	-	-	-	3	3	3	-
Totaal		29	31	19	9	7	8	103	.	.
Blijvers		1	14	13	9	7	8	.	52	.
Overige		28	17	6	-	-	-	.	.	51

Op vele bedrijven is de melkveestapel fors uitgebreid, het gemiddeld aantal koeien steeg dan ook met 7. Van de 103 veebedrijven hadden er vijf jaar geleden 59 minder dan 20 koeien, nu nog maar 29. Vooral de vooruitgang op de 52 z.g. blijvende bedrijven is aanmerkelijk, in 1964 nog 20 met minder dan 20 koeien en 9 met minstens 30 koeien tegen nu nog maar één met minder dan 20 koeien en 24 met minstens 30 koeien. Er zijn acht bedrijven met minstens 40 koeien en drie met minstens 60 koeien.

De spreiding naar graslandbezetting met melkvee en grootteklasse is groot. In bijlage 6 is de hiermee parallel lopende spreiding gegeven naar omvang van de melkveestapels.

Tabel 13. Spreiding in de melkveebezetting op het grasland

	to- taal	Aantal veebedrijven (A+B)				
		met koeien per 100 ha grasland				
		< 125	125-149	150-174	175-199	≥ 200
< 10 ha	19	5	3	7	1	3
10 - 15 ha	31	1	3	14	8	5
15 - 20 ha	34	4	14	8	7	1
20 - 30 ha	13	3	3	4	1	2
≥ 30 ha	6	1	-	3	2	-
Totaal	103	14	23	36	19	11
In blok	53	6	10	21	9	7
In woongebieden	25	5	7	8	4	1
In overige gebieden	25	3	6	7	6	3
"Blijvers"	52	4	11	19	12	6

De melkveebezetting op het grasland is hoog. Het gemiddelde voor alle veebedrijven in de A+B-groepen komt voor 1969 op 158 melkkoeien omgerekend per 100 ha eigen grasland. Op de blijvende bedrijven en op de bedrijven in de z.g. overige gebieden gemiddeld nog hoger. In hetzelfde jaar was het aantal melkkoeien per 100 ha grasland volgens het CBS: voor Nederland 140, voor Noord-Holland 129, voor Zuid-Holland 152 en voor Friesland 137. We moeten echter wel bedenken dat deze kengetallen slaan op alle melkkoeien op alle grasland, ongeacht het hoofdberoep van de exploitanten. Per grootteklasse bezien valt het op dat op de bedrijven van 15 tot 20 ha gemiddeld een minder hoge bezetting voorkwam dan op de grotere bedrijven. In het algemeen is het immers vaak zo dat naarmate de bedrijven groter zijn de melkveedichtheid op het grasland lichter is. Deze minder hoge bezetting wordt mede veroorzaakt door de wijkende bedrijven in deze groep. Uit tabel 14 blijkt dat de "knik" wegvalt wanneer we alleen de blijvende bedrijven bezien, met name wat betreft de bezetting uitgedrukt in grootveeëenheden. Wat het dan nog blijvende verschil in het verloop naar grootteklasse van de graslandbezetting met melkvee betreft kan de gebouwensituatie (stallingscapaciteit) een rol spelen. Uit de ter beschikking staande gegevens blijkt dit echter niet duidelijk. De lagere melkveebezetting op bedrijven in toekomstige woongebieden is opmerkelijk omdat deze bedrijven juist gemiddeld kleiner zijn (13,60 ha tegen de bedrijven in het blok 17,40 ha).

De hoge melkveebezetting laat weinig ruimte meer voor veel jongvee en ander weidevee. Dat is dan ook in geringe mate aanwezig. De Voorlichtingsdienst in Noord-Holland stelt hier als norm dat 60 à 70 stuks jongvee per 100 koeien nodig zijn voor instandhouding van een gelijkblijvende melkveestapel. Uit de gegevens blijkt dat op de veebedrijven in feite 58 stuks per 100 koeien aanwezig waren en op de blijvende veebedrijven 61 stuks. Alleen op de bedrijven van 30 en meer ha komt men veel hoger uit, nl. 67 stuks.

Tabel 14. Veebezetting op het grasland

		Alle veebedrijven (A + B)		"Blijvende" veebedr. (A + B)		
		aantal	gemiddeld aantal ... per 100 ha grasland	aantal	gemiddeld aantal ... per 100 ha grasland	
			koeien grootvee- eenheden 1)		koeien grootvee- eenheden 1)	
< 10 ha	19	165	200	2	182	215
10 - 15 ha	31	171	211	10	178	225
15 - 20 ha	34	151	189	23	161	203
20 - 30 ha	13	154	192	11	160	196
≥ 30 ha	6	150	192	6	150	192
Totaal	103	158	197	52	161	202
In blok	53	159	198	34	160	200
In woongeb.	25	151	192	11	156	200
In ov. geb.	25	164	200	7	171	211

- 1) Waarbij 1 stuks jongvee op 0,4 en 1 melkkoe op 1,0 en 1 stuks weidemestvee op 0,7 en 1 schaap op 0,1 grootveeëenheid (g.v.e.) is gesteld.

De veredelingsproduktie op de veebedrijven is van zeer geringe betekenis. Ze komt in weinig gevallen in kleine eenheden en dan nog op de qua oppervlakte grotere bedrijven voor. Zo is er maar een viertal bedrijven waarop eenheden voorkomen die in het bedrijfsplan van betekenis zijn. Wanneer we echter objectieve maatstaven aanleggen van minima waarbij een moderne, doelmatige bedrijfsorganisatie kan worden bereikt 2), dan blijft er maar één geval over. De vier genoemde bedrijven variëren van 18 tot 24 ha met melkveestapels van 33 tot 40 koeien.

§ 2. Gemengde bedrijven

Over de gemengde bedrijven weten we eveneens reeds een en ander uit hoofdstuk II. Deze groep is ruim de helft kleiner dan de groep veebedrijven en bestaat uit 47 bedrijven in de A+B-groep. Hoewel er ook enkele grotere bedrijven tot deze groep behoren, zijn ze in het algemeen kleiner dan de veebedrijven, namelijk gemiddeld 10 à 11 ha tegen de veebedrijven 15 à 16 ha. Naarmate de bedrijven kleiner zijn is meer tuinbouw aanwezig en minder melkvee.

- 2) Voor fokzeugen ≥ 40, voor mestvarkens ≥ 200, voor mestkalveren ≥ 50, voor leghennen ≥ 2 500 en voor slachtkuikens ≥ 10 000.

Tabel 15. Gemiddeld bedrijfsplan van gemengde bedrijven naar grootte-klasse

	Aantal bedrij- ven	Gemiddeld areaal (ha) per bedrijf						Gem. aantal koeien p.bedr
		to- taal	akker- bouw	gras- land	to- taal	z.g. ov. groenten	tuinbouw bollen- teelt	
< 10 ha	24	5,26	0,11	4,52	0,62	0,22	0,34	8
10 - 15 ha	11	12,65	0,12	12,07	0,46	0,06	0,40	20
15 - 20 ha	7	17,05	-	16,74	0,31	0,01	0,29	27
≥ 20 ha	5	22,96	0,59	21,95	0,42	0,17	0,20	29
Totaal	47	10,63	0,15	9,96	0,52	0,15	0,33	16

De melkveebezetting op het grasland van gemengde bedrijven is nog hoger dan op de veebedrijven; op de bedrijven kleiner dan 10 ha zelfs gemiddeld 180 koeien omgerekend per 100 ha grasland.

Wanneer we bedenken dat een melkveestapel van 20 koeien en een areaal bollenteelt van + 1,20 ha eigenlijk minima zijn voor bedrijfseenheden, dan zijn er zeer vele gemengde bedrijven die hieraan niet voldoen. Vooral de eenheden tuinbouw zijn overwegend zeer klein. In het voorgaande bleek reeds dat ook op de gemengde bedrijven het aantal vergrotingen het aantal verkleiningen overtrof en dat overgang naar de groep veebedrijven niet minder voorkwam dan overgang vanuit de groep veebedrijven. Bovendien bleek de groep de hoogste percentages wijkers en twijfelaars te hebben. Al is dus een in verhouding groot aantal afvallers te verwachten, over de mate waarin er bedrijven bijkomen is geen voorspelling te doen. We kwamen hetzelfde type gemengde bedrijven ook tegen in de ruilverkavelingsgebieden Westwoud en Westerkogge-Beschoot. Gelet op het intensieve karakter zal de bollenteelt waarschijnlijk voorlopig een attractieve teelt blijven om het aantal bewerkingseenheden op het veebedrijf op te voeren. Men zou in dit verband geneigd zijn aan de veredelingsproductie te denken, maar die speelt geen rol. Er zijn maar twee (in de kleinste onderscheiden grootteklasse) gemengde bedrijven met veredelingsproductie van betekenis (mestkalveren en mestkuikens). Voor de reeds aangehaalde ruilverkavelingsblokken werd het zeer wel mogelijk geacht dat de groep gemengde bedrijven (met veeteelt en tuinbouw) van relatief grotere betekenis zal worden.

§ 3. Tuindersbedrijven

Van de 17 tuindersbedrijven - waarvan 8 in het blok - zijn er 7 kleiner dan 1 ha, 4 van 1 tot 3 ha en 5 van 3 tot 7 ha groot. De 8 bedrijven in het blok en de 4 bedrijven in toekomstige woongebieden zijn gemiddeld + 2 ha groot, de 5 bedrijven in overige gebieden om het blok ongeveer 4,5 ha. Er komt wat grasland en wat akkerbouw op voor, waardoor gemiddeld 62% van de oppervlakte van de tuindersbedrijven voor tuinbouw wordt gebruikt (zie bijlage 7). Het gemiddelde areaal tuinbouw is daar-

door 1,69 ha. Van de ruim 27 ha tuinbouw in 1969 behorende bij de tuindersbedrijven (A+B) was 24 ha bollenteelt en 2,50 ha teelt van z.g. overige groenten. Van laatstgenoemde teelten kan worden aangenomen dat ze zeer intensief zijn. Dit is zeker het geval wat betreft de bollenteelt. Een relatief groot gedeelte van het bollenareaal bestaat uit z.g. overig bijgoed (ander bijgoed dan gladiolen). Ook aan het trekken van bolbloemen wordt gedaan. Verder komt op 6 bedrijven tuinbouw onder glas voor, te zamen ruim 1 ha. Op vier van deze zes bedrijven worden bloemkwekerijgewassen onder glas geteeld.

Het komt er eigenlijk op neer dat deze groep toch eigenlijk een "allegaartje" is met vele kleine eenheden aan diverse teelten. Een norm voor de bollenteelt is reeds in paragraaf 2 gegeven. Deze norm is genoemd omdat wie vijf jaar geleden een bedrijf van 0,75 ha bollen had nu, om uit de bollenteelt een redelijk inkomen te halen, 1,20 tot 1,50 ha moet betelen. Door een verdere ontwikkeling in de mechanisatie en verdere verbetering van de werkmethoden is een verdubbeling van de per man beteelde oppervlakte van 1,20 ha naar \pm 2,50 ha in de komende tien jaren zeer wel mogelijk.

Op de ontwikkeling van de tuinbouw aan de randen van het ruilverkavelingsgebied kan grote invloed hebben de mate waarin de bollentelers in de omgeving (met name in Limmen en Heiloo) door onteigening of anderszins hun grond kwijtraken en vervanging zoeken op potentiële bollengrond die hier nog ligt.

§ 4. Arbeidsbezetting en produktieomvang

Onder de veebedrijven en de gemengde bedrijven zijn maar enkele bedrijven met vast vreemd personeel. Onder de tuindersbedrijven is deze verhouding anders. Zo waren op de 103 veebedrijven in 1969 nog 9 vaste vreemde werknemers, op de 47 gemengde bedrijven 2 en op de 17 tuindersbedrijven 8.

Tabel 16. Arbeidsbezetting en gemiddelde produktieomvang op veebedrijven

Veebedrijven	Aantal bedrijven				Aantal s.b.e. 1)	
	totaal	eenm.bedr.	ov.fam.bedr.	ov.bedr.	p.bedr.	p.man
< 10 ha	19	19	-	-	43	43
10 - 15 ha	31	23	7	1	74	59
15 - 20 ha	34	19	13	2	97	65
20 - 30 ha	13	4	8	1	121	75
≥ 30 ha	6	-	2	4	217	81
Totaal	103	65	30	8	90	64
In blok	53	30	18	5	101	68
In woongebieden	25	18	6	1	75	55
In ov. gebieden	25	17	6	2	84	62
"Blijvers"	52	25	20	7	116	71

1) Standaardbedrijfseenheden; zie toelichting in bijlage 1.

Het relatief geringe aantal bedrijven met vast vreemd personeel is niet iets van de laatste tijd. Zo waren er vijf jaar geleden op de 103 bedrijven die nu veebedrijf zijn 10 vreemde arbeidskrachten werkzaam, op de 47 huidige gemengde bedrijven geen enkele en op de 17 huidige tuinbedrijven 10.

Men kan wel stellen dat in het algemeen één man een bedrijf van 90 à 100 s.b.e. alleen moet kunnen runnen. Wanneer we de situatie voor Limmen-Heiloo willen bezien, dan moeten we ons beperken tot de voornaamste groep bedrijven, nl. de veebedrijven. Op dit type bedrijven is de produktieomvang (uitgedrukt in standaardbedrijfseenheden) nagenoeg exact te bepalen, wat niet het geval is bij de overige bedrijven. Daarvoor is namelijk over de intensiteit van de tuinbouwteelten te weinig bekend. Op de veebedrijven is het aantal melk- en kalfkoeien in hoge mate bepalend voor de produktieomvang, andere produktietakken spelen geen of een zeer geringe rol. Doordat de grond de beperkende factor vormt is er nauwelijks ruimte om de produktieomvang van het bedrijf uit te breiden wanneer er b.v. tijdelijk twee arbeidskrachten aanwezig zijn, namelijk in het geval dat er een zoon meewerkt die te zijner tijd het bedrijf zal overnemen. Zo komt het relatief grote aantal bedrijven van 10 tot 15 ha aan een gemiddelde produktieomvang in s.b.e. van 74 per bedrijf. Het gemiddelde aantal s.b.e. per bedrijf blijkt pas aan de norm van 90 1) te komen op bedrijven vanaf ongeveer 15 ha. De blijvende bedrijven kleiner dan 15 ha hebben weliswaar een iets hoger gemiddelde dan de andere bedrijven kleiner dan 15 ha, namelijk 77, maar op deze blijvende bedrijven is vergroting van de produktieomvang toch dringend nodig. Omgerekend per man komt het aantal s.b.e. overigens op de blijvende bedrijven kleiner dan 15 ha veel hoger uit (op 71) dan op de overige bedrijven van dezelfde oppervlakte en is daardoor gelijk aan het gemiddelde voor de gehele groep blijvende bedrijven (zie tabel 7 voor wat betreft de grootteklasseverdeling van de blijvende bedrijven). Dit wil dus zeggen dat de "voorsprong" die de andere blijvende bedrijven hebben door hun grotere bedrijfsoppervlakte als het ware teniet wordt gedaan door de grotere arbeidsbezetting op deze bedrijven. Aan het kengetal aantal s.b.e. per man moet echter niet te grote absolute waarde worden toegekend. De omrekening per vaste (mede)werker op de bedrijven is daarvoor te globaal. Zo is het z.g. volwaardigheidspercentage wat betreft meewerken in het bedrijf niet meegewogen, wat met name bij vader-zoon-bedrijven een grote rol kan spelen.

1) De norm voor één man.

SAMENVATTING EN SLOTBESCHOUWING

1. Het gebied

Het blok ligt als groenstrook tussen groeiende woonkernen. Hoewel de ruimtelijke bestemming van het grotere gebied waarin het ligt nog niet helemaal vaststaat, mag worden aangenomen dat het met zijn huidige begrenzing agrarisch gebied kan blijven met wellicht aanvullende bepalingen voor landschapsbehoud.

Het is een "leeg" gebied, dat hoofdzakelijk vanuit de "randen" wordt gebruikt, met een in het algemeen slechte verkaveling en -plaatselijk - een zeer slechte waterbeheersing. De blokafbakening is mede bepaald door de te verwachten uitbreidingen van de woonkernen om het blok heen. Verder is ook getracht de tuinbouw er zoveel mogelijk buiten te laten.

2. De grondgebruikers

Precies 200 grondgebruikers hadden (in 1969) minstens de helft van hun bedrijfsoppervlakte in het blok liggen. De anderen, dus met minder dan deze norm, zijn buiten beschouwing gelaten. De genoemde groep van 200 - met in totaal 2 300 ha (gemeten maat) cultuurgrond in 1969 in gebruik - telde 167 boeren en tuinders (A+B-groep), van wie er 73 in het blok woonden, 39 in gebieden waar in de toekomst uitbreiding van de woonkernen wordt verwacht en 55 elders buiten het blok wonenden. Het gebruik van grond in het blok door uitwonenden komt overwegend voor vanuit westelijke richting (de gemeenten Limmen en Heiloo). Het grootste deel van de bedrijven is melkveebedrijf, nl. 103, met daarnaast nog 47 gemengde (met name melkvee en bollen) bedrijven en 17 tuindersbedrijven.

3. De bedrijfsgroottestructuur

In de afgelopen vijf jaar overheersten de bedrijfsvergrotingen. Aan de huidige veebedrijven werd per saldo 150 ha toegevoegd, dat is gemiddeld 1,5 ha per bedrijf. Men zou geneigd zijn te verwachten dat juist de bedrijven in het blok van het loslaten van grond door anderen hebben kunnen profiteren. Dit is echter niet zo. In verhouding is nog de meeste grond bijgeworven door veehouders in toekomstige woongebieden. Van de 103 veebedrijven zijn er 19 kleiner dan 10 ha, 65 van 10 tot 20 ha en eveneens 19 minstens 20 ha. Zes bedrijven komen boven de 30 ha uit. Het minst ongunstig is de bedrijfsgroottestructuur van de veebedrijven in het blok.

De gemengde bedrijven zijn in het algemeen kleiner. Het lijkt er veel op dat men door de beperktheid van de bedrijfsgrootte zijn toevlucht gezocht heeft in de intensieve neventak van bollenteelt. In beide produktierichtingen (graslandexploitatie en bollenteelt) komen zeer kleine eenheden voor. De tuindersbedrijven zijn overwegend kleiner dan 3 ha, een kwart is zelfs kleiner dan 1 ha.

4. Toekomstige ontwikkeling

Aanknopingspunt ten aanzien van de toekomstige ontwikkeling is in de eerste plaats de opvolgingssituatie op de bedrijven van oudere bedrijfs-
hoofden. De belangrijkste oorzaak van vermindering van het aantal be-
drijven is immers beroepsbeëindiging. Van de 47 oudere veehouders heb-
ben er een meerderheid (27) geen opvolger in eigen kring en bij enkelen
is dit nog dubieus. Vrijkomen van bedrijven in de komende 10 à 15 jaar
door beroepsbeëindiging valt in het blok veel minder te verwachten dan
onder de veehouders die buiten het blok wonen. Er wonen namelijk meer
jongeren en van de ouderen die er wonen (d.w.z. bedrijfshoofden van 50
jaar en ouder) heeft weer een geringer percentage een opvolger. De ge-
hele groep (ongeacht de ligging van de bedrijfsgebouwen ten opzichte van
het blok) heeft echter een hoger percentage bedrijven van ouderen zon-
der opvolger in eigen kring dan andere, vergelijkbare, ruilverkavlings-
gebieden in Noord-Holland, zoals Waterland, Westerkogge-Beschoot en
Westwoud-De Bangert. Vrijkomen van bedrijven door beroepsbeëindiging
van (oudere) bedrijfshoofden wil nog niet zeggen dat al deze bedrijven
verdwijnen. Ze kunnen worden overgenomen en voortgezet door een
"vreemde".

Op de tweede plaats vermindert het aantal bedrijven door beroepsver-
andering, met name van jongere bedrijfshoofden. In welke mate dit in het
recente verleden onder bij het blok betrokken boeren en tuinders voor-
kwam, is niet bekend. Trouwens al zou dit bekend zijn dan nog is het
doortrekken van deze trend maar een wissel die men op de toekomst
trekt, ook al bouwt men een versnelling in. Een andere benadering - via
welke we in het vervolg nog op het verschijnsel beroepsverandering zul-
len terugkomen - van de mogelijke ontwikkeling van het aantal bedrijven
is het onderscheiden van de bedrijven in blijvende en wijkende. Deze be-
nadering is hier toegepast. Als blijvers zijn aangemerkt de bedrijven die
op grond van bedrijfsoppervlakte, omvang, groei in het jongste verleden,
ligging of gebouwensituatie, mentaliteit of kwaliteit van de ondernemer
of zijn opvolger, financiële mogelijkheden of verdere produktieomstan-
digheden hoogstwaarschijnlijk de komende 8 à 10 jaar zullen blijven
voortbestaan. Deze onderscheiding van de bedrijven loopt dus niet gelijk
op met die van de bedrijfshoofden. Zo is bij de - oudere - bedrijfshoof-
den de opvolgingssituatie bekeken over de komende 15 jaar en bij de be-
drijven de kansen op continuering over de komende 10 jaar. Het is goed
dit even duidelijk te stellen. Uit de omschrijving van wat als - althans
voorlopig - blijvende bedrijven zijn beschouwd blijkt reeds dat een mi-
nimumomvang voor blijvende bedrijven niet is aan te geven. Om een ex-
trem voorbeeld te noemen: een bedrijf kan in de laatste jaren niet in om-
vang toegenomen zijn, klein zijn en toch als blijvend gezien zijn op grond
van de mentaliteit en de leeftijd van de huidige ondernemer.

Het blijkt dat volgens deze indeling de helft van de veebedrijven als
blijvend in de komende 8 à 10 jaar is te beschouwen, nog geen derde van
de gemengde bedrijven en een ruime helft van de tuindersbedrijven. Per
grootteklasse bezien valt een "omslag" te constateren rondom de 15-ha
grens, onder deze grens veel minder blijvende bedrijven en boven deze
grens veel meer. Onder de veebedrijven in het blok is het percentage

blijvers veel hoger dan onder de veebedrijven buiten het blok. Momenteel is de verhouding tussen de aantallen veebedrijven (met minstens de helft van de grond in het blok) 52% in het blok, 24% in toekomstige woongebieden en eveneens 24% in overige gebieden buiten het blok. De verhouding tussen de aantallen blijvende veebedrijven is: 65% in het blok, 21% in toekomstige woongebieden en 14% in overige gebieden buiten het blok. Van de bedrijven van jongere bedrijfshoofden (die dus bij de beschouwing van de opvolgingssituatie buiten beschouwing zijn gelaten) behoort ruim twee derde tot de blijvers, van de bedrijven van ouderen een derde.

Vermindering van het aantal A+B-bedrijven als gevolg van beroepsverandering kan een belangrijke rol spelen. Ongeveer een derde van de bedrijven van jongere veehouders is te beschouwen als z.g. wijkend bedrijf, wat is te herleiden tot een gemiddelde vermindering per jaar als gevolg van beroepsverandering van 2,5 à 3% tegen een totale vermindering per jaar van 6 à 6,5%. Bij het verloop van het aantal gemengde bedrijven en tuindersbedrijven zal de beroepsverandering waarschijnlijk van iets minder betekenis zijn. De vermindering van het huidige aantal veebedrijven met bedrijfsgebouwen in het blok komt uit op een gemiddelde van 4,5 à 4,75% ¹⁾. Voor zover dit is na te gaan (bij de andere blokken in Noord-Holland is de betekenis van beroepsverandering uit de prognoses af te leiden, die echter een periode van 15 jaar bestrijken) is de te verwachten beroepsverandering aanmerkelijk hoger in Limmen-Heiloo dan in Waterland en nagenoeg gelijk aan die in Westerkogge-Beschoot en Westwoud-De Bangert. In de laatstgenoemde twee gebieden zijn echter de veebedrijven in de minderheid.

Wat zouden nu de consequenties zijn indien het verloop van het aantal bedrijven zich in de komende 8 à 10 jaar aldus zou ontwikkelen? Allereerst kunnen we stellen dat de hoogstwaarschijnlijk blijvende bedrijven (A+B) bijna twee derde van de grond, ook van de grond in het blok, in gebruik hebben. Hoe deze bedrijven er in de toekomst, b.v. + 1980, uit zullen zien hangt in hoge mate af van de grond die er voor vergroting van deze bedrijven vrijkomt. Vervolgens kunnen we een raming maken van de oppervlakte die de + 58 veebedrijven omstreeks 1980 zullen beslaan, waarbij we een aantal aannemingen maken (vermindering van cultuurgrond in toekomstige woongebieden, anderszins onttrekking van cultuurgrond aan agrarisch gebruik, omrekening kadastrale tot gemeten maat, wat betreft toekomstig(e) C- en D-grondgebruik, de oppervlakte tuinbouw en grootteverschillen met gemengde bedrijven). Met deze aannemingen zou er nog + 1 750 ha voor vee- en gemengde bedrijven omstreeks 1980 overblijven, waarvan + 1 450 ha voor veebedrijven. De gemiddelde bedrijfsgrootte zou dan 25 ha zijn. Volgens een log-normale verdeling zou dan het aantal veebedrijven met minder dan 20 koeien tegen 1980 praktisch zijn verdwenen en zou op een vijfde van de bedrijven een melkveestapel van minstens 70 koeien aanwezig zijn.

1) Waarbij het ene uiterste het gemiddelde - op basis van de formule $(1-d)^n$ - is over 10 jaren uitgegaan van alleen de blijvers en het andere uiterste van het gemiddelde over 8 jaren uitgegaan van de blijvers plus de helft van de "twijfelaars".

5. Produktieomstandigheden

Gemiddeld is 47% van de grond van de veehouders gepacht van vreemden. Een meerderheid van de veebedrijven bestaat zowel uit eigendomsgrond als uit van niet-familie gepachte grond. Dit bijpachten heeft invloed op de verkavelingssituatie. De bedrijven in het blok bestaan uit een kleiner gemiddeld aantal kavels en hebben een grotere gemiddelde kavelgrootte. Op de bedrijven in toekomstige woongebieden is de gemiddelde kavelgrootte het kleinst en op de bedrijven in de overige gebieden buiten het blok is het gemiddelde aantal kavels het hoogst.

Van de 52 blijvende veebedrijven zijn er 27 (dus een meerderheid) waarop investeringen in bedrijfsgebouwen van minstens 60 000 gulden nodig zijn, 5 van 40 000 tot 60 000 gulden, 16 van 20 000 tot 40 000 en 4 van minder dan 20 000 gulden. Om de bedrijfsgebouwen geschikt en toereikend te maken om efficiënt 35 à 40 koeien te houden zou dus op een meerderheid van de bedrijven een bedrag moeten worden geïnvesteerd wat praktisch neerkomt op nieuwbouw. Tevens zou echter - uitgegaan van een daarmee overeenstemmende bedrijfsoppervlakte van 18 tot 25 ha - op een meerderheid van de bedrijven zowel in grond (of het moet bijgepacht kunnen worden) als in levende have moeten worden geïnvesteerd.

Aan te nemen is dat nu reeds op vele bedrijven een nijpend tekort aan stalruimte is, terwijl het aantal koeien per bedrijf verder zal moeten toenemen willen de boeren de algemene inkomensontwikkeling kunnen volgen. Het is dan ook zeer belangrijk dat de investeringen in bedrijfsgebouwen per koe laag zijn en snel kunnen worden afgeschreven. Vooral is belangrijk dat de gebouwen snel en goedkoop zijn aan te passen, inwendig aan de technische ontwikkelingen en uitwendig voor een verdere uitbreiding van het aantal koeien op het bedrijf. De kans is echter groot dat in het gebied bouwverordeningen een dergelijke bouw zullen bemoeilijken.

6. De veebedrijven

Op vele veebedrijven is de melkveestapel fors uitgebreid. In 1964 waren er van de 52 blijvende veebedrijven nog 20 met minder dan twintig koeien en maar 9 met minstens dertig koeien tegen nu nog maar één met minder dan twintig koeien en 24 met minstens dertig koeien. Er zijn 8 bedrijven met minstens veertig koeien.

De melkveebezetting op het grasland is hoog. Zo worden op de blijvende bedrijven gemiddeld 161 koeien per 100 ha grasland gehouden. Ook op de qua oppervlakte grotere bedrijven is nog een hoge melkveebezetting. Deze hoge bezetting laat weinig ruimte voor veel jongvee of ander weidevee. Gemiddeld is 58 stuks jongvee per 100 koeien op de veebedrijven aanwezig, terwijl dit normaliter 60 à 70 zou kunnen zijn. Gezien de graad van bezetting gebruiken de buiten het blok wonende veehouders hun grasland in het blok minstens even intensief - en in minstens even sterke mate voor melkvee - dan de in het blok wonenden. Op het eerste gezicht zou men dit niet verwachten van afwonenden. Maar we moeten niet vergeten dat zij allen minstens de helft van hun grond in het blok hebben en de grond daar er dus niet maar wat "bijhangt".

De veredelingsproduktie komt in weinig gevallen, in kleine eenheden en dan nog op de qua oppervlakte grotere bedrijven voor. Gemeten met objectieve maatstaven blijft er maar één bedrijf over met een efficiënte eenheid in de veredeling.

7. Gemengde bedrijven

Naarmate de gemengde bedrijven kleiner zijn, is in het algemeen meer tuinbouw aanwezig en minder melkvee. Gemiddeld zijn deze bedrijven 10 à 11 ha groot. In deze groep komen vele kleine melkveestapels en vele kleine eenheden tuinbouw (bollenteelt) voor. De hoogste percentages wijkers en twijfelaars komen dan ook onder de gemengde bedrijven voor. Overgang naar de groep veebedrijven kwam niet minder voor dan overgang vanuit de groep veebedrijven. Gelet op het intensieve karakter zal de bollenteelt waarschijnlijk voorlopig een attractieve teelt blijven om het aantal bewerkingseenheden op het veebedrijf op te voeren. Men zou verder geneigd zijn in dit verband aan de veredelingsproduktie te denken. Of de veredelingsproduktie in dit gebied een reële alternatieve produktierichting vormt valt te betwijfelen. In de eerste plaats is zij nog niet als zodanig aanwezig (men mist dus als het ware de voordelen van een centrumfunctie) en in de tweede plaats zal dit mogelijk op planologische bezwaren stuiten. Uit de analyse van het cijfermateriaal en de indeling in blijvers en wijkers krijgt men de indruk dat het type gemengd bedrijf in de nabije toekomst minder in trek zal zijn.

8. De tuindersbedrijven

De bollenteelt is de belangrijkste teelt op de tuindersbedrijven. Er zijn enkele bedrijven met glastuinbouw, waaronder enkele met bloemkwekerij onder glas. Mede doordat in en vlak rondom de woonkernen (met name Limmen en Heiloo) tuinbouwgronden verloren gaan, zal de druk op potentiële tuinbouwgrond (bollengrond) - voornamelijk aan de randen van het blok - voortduren. Uit dien hoofde valt het moeilijk te beoordelen hoe binnen de blokbegrenzing het areaal bollen zich zal ontwikkelen. Verdere overgang naar glastuinbouw - met name naar bloemkwekerij - is mogelijk.

9. Arbeidsbezetting en produktieomvang

Maar op enkele veebedrijven en gemengde bedrijven is er nog een niet tot het eigen gezin behorende vaste arbeidskracht. Vijf jaar geleden was dit ook reeds zo. Op de tuindersbedrijven is een betaalde vaste kracht minder zeldzaam.

We zagen reeds dat de produktieomvang van de veebedrijven in hoge mate bepaald wordt door de omvang van de melkveestapel. De flexibiliteit van de produktieomvang is dan ook niet groot. Het gemiddelde aantal standaardbedrijfseenheden per bedrijf komt pas aan de norm van 90 op bedrijven vanaf ongeveer 15 ha. De voorsprong die bedrijven hebben door groter bedrijfsoppervlakte wordt als het ware teniet gedaan door de hogere arbeidsbezetting op deze bedrijven. Voor een groter arbeidseffect is op de veebedrijven dus allereerst nodig een vergroting

van de produktieomvang en om dit te bereiken een vergroting van de bedrijfsoppervlakte.

Bij een vermindering van het aantal bedrijven van 6 à 7% per jaar, zoals die op grond van de indeling in blijvers en wijkers te berekenen is, zal er waarschijnlijk ook voldoende ruimte zijn voor een stijging van de netto-produktie per man, zelfs als de totale produktieomvang nog iets zou afnemen.

10. Slotconclusie

De toekomst voor de landbouw in het gebied Limmen-Heiloo is zeker niet perspectiefloos. Met name voor de rundveehouderij zal men tot aanvaardbare bedrijfsgroottes kunnen komen. Reeds voor de periode 1964-1969 kan een reële verbetering van de bedrijfsgroottestructuur geconstateerd worden. Daarbij viel het op dat jongere ondernemers kritischer te werk gingen bij de bedrijfsovername. In de toekomst zal deze trend nog versterkt worden. Ook beroepsverandering van de huidige bedrijfshoofden zal waarschijnlijk toenemen. Voor zover dit nu is te overzien kan de vermindering van het aantal bedrijven in de nabije toekomst wel 6 à 6,5% per jaar bedragen. Dit lijkt zeer hoog, maar is gezien de ligging (stedelijke invloedssfeer en werkgelegenheid in de nabijheid te over) zeker mogelijk. Bij een dergelijke vermindering kan de bedrijfsgroottestructuur aanmerkelijk verbeterd worden, zelfs al zouden een aantal omwonenden zich in het blok vestigen.

Het is echter wel zo dat dan op de blijvende bedrijven aanzienlijke investeringen zullen moeten worden gedaan. Een groot deel van de vrijkomende grond zal waarschijnlijk wel gekocht moeten worden. Daarnaast zal ook de vernieuwing of aanpassing van de bedrijfsgebouwen grote bedragen vergen.

Het is waarschijnlijk dat over 8 à 10 jaar nog een derde van de veehouders (een 20-tal) minder dan 40 melkkoeien en mogelijk minder dan 20 ha heeft en een vijfde (een 10- tot 15-tal) 70 en meer melkkoeien met b.v. 35 à 40 ha.

BIJLAGEN

Toelichting op enkele vaak gebruikte termen

1. Beroepsgroepen

De bij het Landbouw-Economisch Instituut gebruikelijke indeling van de telplichtigen in beroepsgroepen onderscheidt:

- A-grondgebruikers : het bedrijfshoofd besteed zijn arbeidstijd geheel aan het eigen bedrijf;
- B-grondgebruikers : meer dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen bedrijf besteed, tevens heeft het bedrijfshoofd nog een nevenberoep;
- C-telplichtigen : minder dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen bedrijf(je) besteed;
- D-telplichtigen : rustende agrariërs en gepensioneerde niet-agrariërs met nog enig grondgebruik en/of anderszins telplichtig;
- S-groep : speciale dan wel afwijkende bedrijven, een restgroep met een uitzonderlijke exploitatie.

2. Bedrijfstypen

De indeling naar type onderscheidt de A+B-bedrijven in:

- melkveebedrijven : bedrijven met melkvee en zonder tuinbouw van betekenis, in ieder geval zonder bollenteelt;
- gemengde bedrijven: bedrijven met melkvee en met tuinbouw van betekenis, in praktisch alle gevallen met bollenteelt;
- tuindersbedrijven : bedrijven zonder melkvee, waarop intensieve tuinbouw overheerst.

3. Standaardbedrijfseenheden (s.b.e.)

Standaardbedrijfseenheden (s.b.e.) zijn verhoudingsgetallen voor de toegevoegde waarde in de verschillende produktierichtingen. Deze verhoudingsgetallen zijn gebaseerd op de hoogte van de netto-toegevoegde waarde op basis van factorkosten bij een moderne bedrijfsvoering volgens berekeningen van het LEI in 1968. Ter oriëntatie:

a-grondgebonden	
veehouderij	: een melkkoe is gesteld op 2,5, één stuks jongvee op 0,7, één stuks mestvee op 0,8, een schaap op 0,25 en een ha grasland op 1,0 s.b.e.
b-dierlijke veredeling	
	: een mestkalf is gesteld op 0,4, een mestvarken op 0,16, een fokzeug op 1,6, duizend mestkuikens op 4 en duizend leghennen op 20 s.b.e.
c-tuinbouw	: per één ha
aantal s.b.e.	
tuinbouw open grond:	
groenten	3 - 25 1)
hard fruit	20
klein fruit	14 - 70 2)
tuinbouwzaden	22
bloemkwekerijgewassen	65
boomkwekerijgewassen	130

-
- 1) Variërend van gewas, met als hoogste van de apart vermelde (zie formulier landbouwtekening mei 1969) aardbeien met 25 en als laagste erwten (groen te oogsten) met 3. De belangrijke categorie "overige groenten" is gesteld op 17 s.b.e.
 - 2) Variërend van gewas en naar leeftijd.

BIJLAGE 1 (vervolg)

tuinbouw open grond:	
hyacinthen	75
tulpen	60
narcissen	45
gladiolen	35
overig bijgoed	60
<hr/>	
tuinbouw onder glas:	
groenten onverwarmd	220
groenten verwarmd	320
fruit onverwarmd	180 - 220 1)
fruit verwarmd	200 - 250 1)
bloemkwekerijgewassen: potplanten	1 250
overige bloemkwekerijgewassen	300 - 450 1)

1) Variërend van gewas.

Vergelijkende cijfers over de opvolgingssituatie voor enkele ruilverkavelingsgebieden in Noord-Holland

A+B-bedrijven	Limmen- Heiloo 1969	Waterland 1969	Westerkogge- Beschoot 1969	Westvoud- De Bangert 1968
Totaal aantal bedrijven:				
aantal bedrijven	167	312	267	388
waarvan met oudere bedrijfshoofden 1)	89	141	91	165
waarvan zonder opvolger 2)	48	74	50	72
perc. van alle bedrijven van ouderen	53,2	45,2	34,1	42,5
perc. bedrijven van ouderen zonder opvolger	53,9	52,5	54,9	43,6
perc. van alle bedrijven zonder opvolger	28,7	23,7	18,7	18,6
Veebedrijven:				
aantal bedrijven	103	312	105	91
waarvan met oudere bedrijfshoofden	47	141	42	43
waarvan zonder opvolger	27 1/2	74	19	20
perc. van alle bedrijven van ouderen	45,6	45,2	40,0	47,2
perc. bedrijven van ouderen zonder opvolger	58,5	52,5	45,2	46,5
perc. van alle bedrijven zonder opvolger	26,7	23,7	18,1	22,0
Gemengde bedrijven:				
aantal bedrijven	47	-	11	43
waarvan met oudere bedrijfshoofden	28	-	2	22
waarvan zonder opvolger	13 1/2	-	-	9
Bollenbedrijven:				
aantal bedrijven	17	-	142	69
waarvan met oudere bedrijfshoofden	14	-	42	28
waarvan zonder opvolger	7	-	27	9
Overige bedrijven:				
aantal bedrijven	-	-	9	185
waarvan met oudere bedrijfshoofden	-	-	5	72
waarvan zonder opvolger	-	-	4	34

1) Bedrijfshoofden ≥ 50 jaar. 2) Vermeerderd met de helft van het aantal waarop de opvolging nog onbekend is.

BIJLAGE 2

Indeling naar woongemeente

Woongemeente	In het blok			In toekomstige uitbreidingen			Overige, dichtbij			Overige verderaf			Totaal			
	Aantal A + B-grondgebruikers met bedrijf															
	vee	ge- mengd	tuin- bouw	vee	ge- mengd	tuin- bouw	vee	ge- mengd	tuin- bouw	vee	ge- mengd	tuin- bouw	vee	ge- mengd	tuin- bouw	
Heiloo	10	1	4	1	-	-	2	-	-	-	3	-	-	16	1	4
Egmond	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Limmen	18	2	-	6	2	1	-	4	3	6	9	-	-	30	17	4
Castricum	13	3	1	6	4	1	5	2	-	-	-	2	24	9	4	4
Heenskerk	-	-	-	-	-	-	2	5	-	-	-	-	2	5	-	-
Uitgeest	8	2	1	4	1	-	1	-	-	-	-	-	13	3	1	1
Akersloot	4	3	2	8	3	2	2	4	-	4	1	-	18	11	4	4
Alle woongemeenten	53	12	8	25	10	4	12	15	3	13	10	2	103	47	17	17

Melkveebedrijven (A + B) naar grootteklasse en onderscheiden gebieden

Grootte- klassen	Aantal melkveebedrijven (A + B)			
	in het blok	in toekomstige woongebieden	in overige gebieden dichtbij verderaf	totaal
< 5 ha	-	1	1 -	2
5 - 10 ha	5	7	2 3	17
10 - 15 ha	15	5	6 5	31
15 - 20 ha	21	8	3 2	34
20 - 30 ha	8	4	- 1	13
≥ 30 ha	4	-	- 2	6
Alle klassen	53	25	12 13	103

BIJLAGE 3 a

Raming van de cultuurgrond behorende bij veebedrijven (A+B) omstreeks 1980

	Aantal bedrijven in 1969	Oppervlakte in ha				over gemeten in 1980 maat
		in 1969	af: in toekom- stige woon- gebieden	over	af: 15 % 1)	
			kadastrale maat			
Veebedrijven : blijvers + 1/2 "twijfelaars"	58	1 243	83	1 160	174	986
Veebedrijven : 1/2 "twijfelaars" + wijkers	45	558	28	530	79	451
Gemengde bedr.: blijvers + 1/2 "twijfelaars"	20	307	30	277	41	236
Gemengde bedr.: 1/2 "twijfelaars" + wijkers	27	242	24	218	33	185
Tuinders : blijvers + 1/2 "twijfelaars"	10	31	-	31	5	26
Tuinders : 1/2 "twijfelaars" + wijkers	7	21	1	20	3	17
C'- en D'ers	33	137	10	127	19	108
Totaal	200	2 539	176	2 363	354	2 009

1) Waarvan 5 % anderszins onttrekken aan agrarisch gebruik (landschapsplan, wegen, e.d.) en 10 % omrekening van kadastrale op ge-
meten maat.

Gebruikersrechten van de grond in 1970

Bedrijven uit 1969 met gegevens over gebruikersrechten van de grond in 1970									
	to- taal	eigendom en/of pacht van ouders		pacht van anderen		to- taal	eigendom	pacht van ouders	pacht van anderen
		alleen	beide	alleen	alleen				
oppervlakte									
Veebedrijven:									
< 10 ha	17	5	7	5		127	65	4	58
10 - 15 ha	31	8	18	5		436	212	36	188
15 - 20 ha	33	8	19	6		599	262	60	277
20 - 30 ha	12	2	6	4		240	96	24	120
≥ 30 ha	6	1	2	3		278	36	100	142
Totaal	99	24	52	23		1 680	671	224	785
In blok	52	17	25	10		949	436	83	430
In woongebieden	25	4	15	6		342	150	28	164
In overige gebieden	22	3	12	7		389	85	113	191
Gemengde bedrijven :									
< 10 ha	24	7	16	1		118	62	8	48
10 - 15 ha	11	2	9	-		143	68	10	65
15 - 20 ha	7	1	4	2		124	68	15	41
20 - 30 ha	4	1	2	1		85	55	-	30
≥ 30 ha	1	-	1	-		31	7	-	24
Totaal	47	11	32	4		501	260	33	208
In blok	12	6	4	2		120	60	0	60
In woongebieden	10	2	8	-		132	80	10	42
In overige gebieden	25	3	20	2		249	120	23	106
Tuindersbedrijven	17	9	8	-		48	36	-	12

Verkavelingssituatie in 1970

Aantal A + B-bedrijven uit 1969 met gegevens over de verkaveling in 1970										
to- taal	bestaande uit ... kavels									
	1	2	3	4	5	6	7	8/9	≥ 10	
Veebedrijven:										
< 10 ha	2	7	7	1	-	-	-	-	-	-
10 - 15 ha	4	7	2	5	6	4	1	2	-	-
15 - 20 ha	3	6	5	6	5	3	2	1	2	2
20 - 30 ha	1	3	2	3	-	-	2	-	1	1
≥ 30 ha	-	1	-	-	-	1	2	1	1	1
Totaal	10	24	16	15	11	8	7	4	4	4
In blok	7	15	9	6	5	4	4	1	1	1
In woongebieden	1	7	3	5	3	2	1	2	1	1
In overige gebieden	2	2	4	4	3	2	2	1	2	2
Gemengde bedrijven:										
- 10 ha	2	10	3	7	-	2	-	-	-	-
10 - 15 ha	1	1	1	3	-	2	2	-	1	1
15 - 20 ha	-	1	2	4	-	-	-	-	-	-
20 - 30 ha	-	-	-	1	1	-	1	1	-	-
≥ 30 ha	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Totaal	47	12	6	15	1	4	3	2	1	1
In blok	12	3	2	5	-	-	-	-	-	-
In woongebieden	10	3	-	4	-	1	1	1	-	-
In overige gebieden	25	6	4	6	1	3	2	1	1	1
Tuindersbedrijven	17	6	4	3	2	-	-	-	-	-

Bedrijfsgebouwsituatie ten behoeve van de rundveehouderij

Aantal bedrijven		Aantal bedrijven waarop ten behoeve van de rundveehouderij investeringen in de bedrijfsgebouwen nodig zijn van gulden					
		< 20 000		20 000 - 40 000		40 000 - 60 000	
	blijvers	overige	blijvers	overige	blijvers	overige	overige
Veebedrijven:							
< 10 ha	2	17	-	-	-	1	2
10 - 15 ha	10	21	-	-	-	-	8
15 - 20 ha	23	11	1	-	4	-	10
20 - 30 ha	11	2	1	-	1	1	6
≥ 30 ha	6	-	2	-	3	-	1
Totaal	52	51	4	-	16	2	27
In blok	34	19	2	-	14	2	15
In woongebieden	11	14	-	-	1	-	8
In overige gebieden	7	18	2	-	1	-	4
Gemengde bedrijven:							
< 10 ha	4	20	-	-	-	-	4
10 - 15 ha	3	8	-	-	-	-	2
15 - 20 ha	3	4	1	-	-	-	2
20 - 30 ha	4	-	-	-	1	-	3
≥ 30 ha	1	-	-	-	-	-	1
Totaal	15	32	1	-	1	-	12
In blok	3	9	-	-	-	-	2
In woongebieden	3	7	1	-	-	-	2
In overige gebieden	9	16	-	-	1	-	8
							16

BIJLAGE 7 Gemiddeld grondgebruik op de A + B-bedrijven naar bedrijfstype in 1969

Bedrijfstypen / grootteklassen	Aantal bedrijven	Gemiddelde oppervlakte (ha) per bedrijf						glastuin- bouw
		to- taal	akker- bouw	gras- land	tuinbouw open grond			
					to- taal	z.g. overige groenten 1)	bollen- teelt	
Veebedrijven:								
< 10 ha	19	7,43	0,02	7,41	-	-	-	-
10 - 15 ha	31	12,38	0,02	12,36	0,00	0,00	-	-
15 - 20 ha	34	17,29	0,01	17,28	0,00	0,00	-	-
20 - 30 ha	13	21,75	0,06	21,69	-	-	-	-
≥ 30 ha	6	38,32	1,67	36,65	-	-	-	-
Totaal	103	15,78	0,12	15,66	0,00	0,00	-	-
In blok	53	17,39	0,20	17,19	-	-	-	-
In woongebieden	25	13,60	0,00	13,60	-	-	-	-
In overige gebieden	25	14,56	0,62	13,94	0,00	0,00	-	-
Gemengde bedrijven:								
< 10 ha	24	5,26	0,11	4,52	0,62	0,22	0,34	0,01
10 - 15 ha	11	12,65	0,12	12,07	0,46	0,06	0,40	-
15 - 20 ha	7	17,05	-	16,74	0,31	0,01	0,29	-
≥ 20 ha	5	22,96	0,59	21,95	0,42	0,17	0,20	-
Totaal	47	10,63	0,15	9,96	0,52	0,15	0,33	-
In blok	12	10,10	0,14	9,50	0,46	0,15	0,29	-
In woongebieden	10	11,81	0,13	11,33	0,35	0,17	0,16	-
In overige gebieden	25	10,41	0,16	9,63	0,61	0,14	0,42	0,01
Tuindersbedrijven:								
totaal	17	2,72	0,16	0,87	1,63	0,15	1,43	0,06

1) Dat is een - overigens belangrijke - restpost aan groenten open grond op het landbouwtellingformulier, namelijk groenten open grond uitgezonderd aardbeien, asperges, erwten, tuinbonen, poot- en plantuien, zaai-uien en zilveruitjes.

Verhouding bedrijfsgrootte en omvang melkveestapels (veebedrijven A + B)

	to- taal	Aantal bedrijven									
		met melkkoeien									
		< 10	10 / 14	15 / 19	20 / 24	25 / 29	30 / 39	≥ 40			
< 10 ha	19	6	7	3	3	-	-	-			
10 - 15 ha	31	-	1	8	17	5	-	-			
15 - 20 ha	34	-	1	3	9	12	8	1			
20 - 30 ha	13	-	-	-	2	2	6	3			
≥ 30 ha	6	-	-	-	-	-	2	4			
Totaal	103	6	9	14	31	19	16	8			
In blok	53	-	4	4	16	14	11	4			
In woongebieden	25	4	3	5	5	2	5	1			
In overige gebieden	25	2	2	5	10	3	-	3			
"Blijvers"	52	-	1	-	14	13	16	8			

